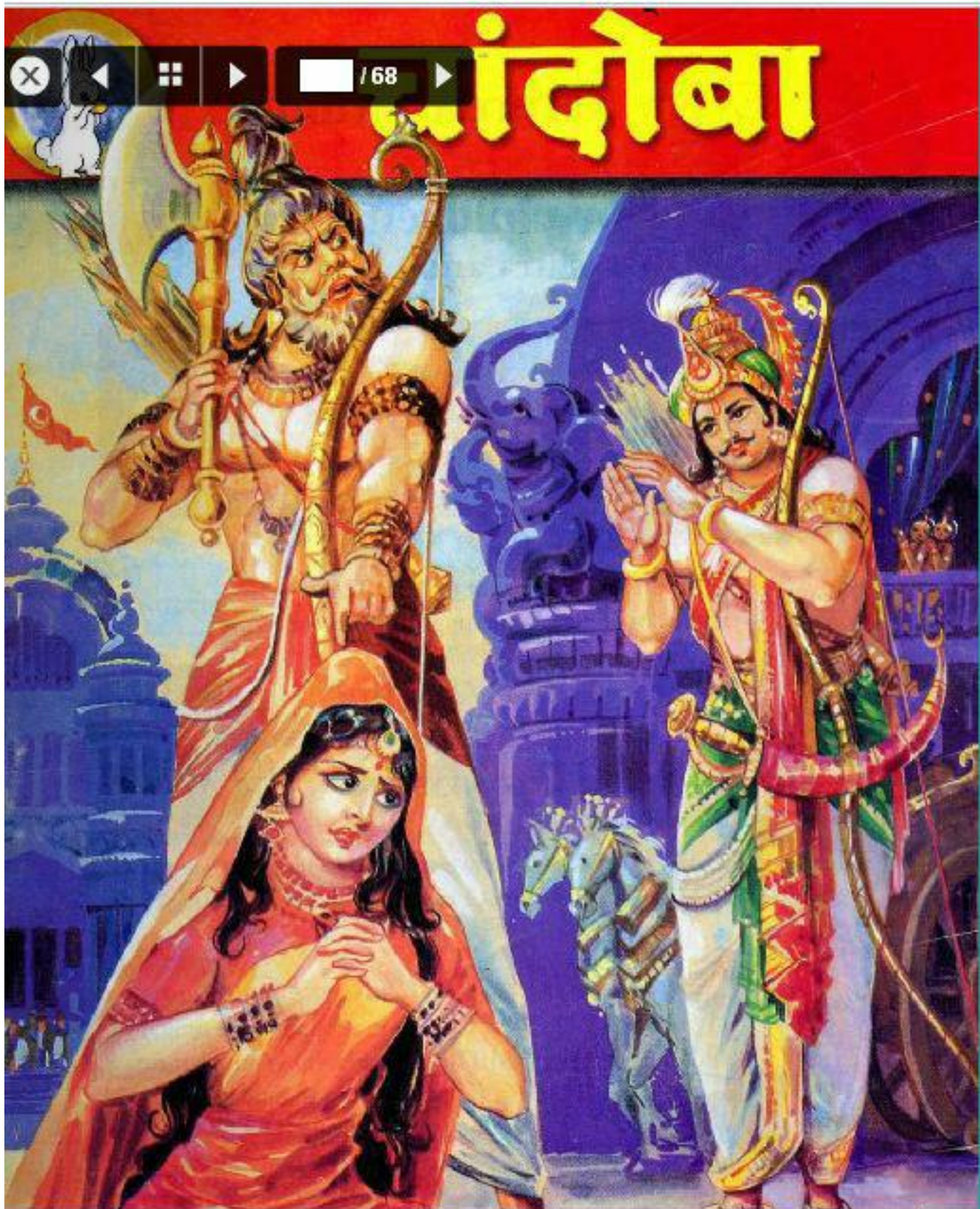

/ 68
ांदोबा

खास बातम्या

शेक्सपीयर इटालियन होता कां?

सिसिलीचे ७१ वर्षांचे प्रा. मार्टिनो लुवारा यांचा दावा आहे कीं विल्यम शेक्सपियर हा इटॅलियन होता आणि त्याचे मूळ नांव मायकेलअँजेलो होते. वयाच्या चोविसाव्या वर्षी त्याने लंडनला स्थलांतर केले. शेक्सपियरच्या ३७ नाटकांपैकीं १५ नाटकांची कथानकें इटलीत घडतात, याचं हे मूळ कारण असावं असं त्यांचं मत आहे.

वाघ नष्ट होत आहे

ब्रिटनचं पर्यावरण मंत्रालय म्हणते कीं जर वाघाची शिकार थांबली नाही, तर पृथ्वीवरचा एक सुंदर, अजोड वन्य प्राणी, पुढच्या दहा वर्षांतच जगांतून नाहीसा होईल. वाघाच्या हातापायांपासून केलेली अनेक औषधें चिनी लोकांत वापरली जातात. आणि त्यासाठी ते भारतीय शिकाऱ्यांवर अवलंबून असतात. आणि

वाघाचं कातडं आपणा भारतीयांना हवं असतंच कीं!

आईन्स्टाईनला शह

डॉ. जोआव मॅगुईजो हे एक तरुण पोर्तुगीज शास्त्रज्ञ आहेत. आईन्स्टाईनने म्हटल्याप्रमाणें प्रकाशाचा वेग ठराविक असतो. पण डॉ. जोऑव म्हणतात की या वेगांत फेरबदल होऊं शकतो. जर त्यांचा शोधनिबंध शास्त्रज्ञांनी स्वीकारला, आणि त्यांचा आक्षेप मान्य केला, तर विसाव्या शतकांतली एक अति महत्वाची कल्पना साफ बदलावी लागेल.

एक महान घटना

यंदा मे महिन्याच्या पहिल्या आठवड्यांत एक महान आणि दुर्मिळ घटना आकाशांत दिसली. आपल्या सूर्यमालेंतले सर्व मूळ सभासद रवी, चंद्र, मंगळ, बुध

गुरु, शुक्र आणि शनी वृषभ राशींत एकत्र आले होते. अशी युती यापूर्वी सुमारे पंधराशे वर्षांपूर्वी ५८९ सालीं मे महिन्यांत झाली होती.

यंदाचा युती आपल्या पृथ्वीमातेसाठीं चांगली आहे असं मानलं जातं.

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

ऋषी बंकिमचंद्र

विसाव्या शतकाच्या सुरवातीच्या दशकात, ज्या गीताने स्वातंत्र्यलढ्याच्या कल्पनेला जोरांत चालना दिली व जागृतीची भावना चेतवली, ते गीत प्रत्येक भारतीयाच्या मनांतले एक पवित्र स्तोत्र आहे. ते गीत म्हणजे 'वंदे मातरम्'. त्याचा अर्थ 'मातेला वंदन असो' असा आहे. अर्थात ही माता म्हणजे मातृभूमी, भारतमाता, हे सांगायची आवश्यकता नाहीच!

हजारो देशभक्तांनी 'वंदे मातरम' हा जप करीतच ब्रिटिश राज्यकर्त्यांचा जुलमी छळ सहन केला. संतापलेले ब्रिटिश अधिकारी, मोकाट सुटलेल्या हिंस्र श्वापदाप्रमाणें निशस्त्र, असहाय सत्याग्रहींवर लाठीमार करीत होते, गोळीबार करीत होते. पण देशभक्तांच्या ओठांवर एकच वेदमंत्र होता 'वंदे मातरम्'. फांशीची शिक्षा झालेले क्रांतीवीरही 'वंदे मातरम्' म्हणत फांसावर चढले.

ज्या मंगल क्षणीं कविश्रेष्ठ बंकिमचंद्रांना ही कविता स्फुरली, तो खरोखरच एक अत्यंत महान शुभमुहूर्त होता. त्यांच्या आनंदमठ कादंबरीसाठीं ही कविता त्यांनी लिहीली होती. ईस्ट इंडिया कंपनी, व ब्रिटिश अधिकाऱ्यांविरुद्ध सुरुं झालेल्या स्वातंत्र्यलढ्याचे सूत्र घेऊन, लिहीलेली, ही एक चित्तवेधक कहाणी आहे. हा लढा वेगळा होता, कारण याची सुरवात साधू व संन्यासी यांनी केली होती. बंकिमचंद्रांना वाटलं कीं जे देशप्रेमी या परकीय बलाढ्य सत्तेविरुद्ध लढत आहेत, ते साधू-संन्याशांसारखे निस्पृह व निस्वार्थी असले पाहिजेत. जसे क्रांतिकारक साधू कालीमातेचे भक्त होते, तसे स्वातंत्र्यसैनिकदेखील भारतमातेचे भक्त असायला हवेत, 'वंदे मातरम' या सुमधुर व भावरम्य गीतांत, भारतमातेचे गुणगान त्यांनी अतिशय आदरपूर्वक आणि अभिमानाने केलेले आहे.

बंकीमचंद्रांचा जन्म २८ जून १९३८ ला बंगालमधें झाला. कलकत्ता विद्यापीठांतून पदवीधर होणाऱ्या पहिल्या दोन विद्यार्थ्यांपैकी ते एक होते. नंतर ते मॅजिस्ट्रेट म्हणून काम पाहूं लागले. त्यांच्या कामांत ते फार हुशार होते. आणि त्यापेक्षांही जास्त महत्वाचं म्हणजे ते मातृभूमीचे परमभक्त होते.

आधुनिक बंगाली गद्य साहित्यांतले त्यांचे योगदान अपूर्व आहे. बंगाली भाषेला त्यांनी एका निराळी झळाळी व चैतन्य दिले. ते उत्कृष्ट श्रेणीचे कवी, कादंबरीकार, पत्रकार आणि निबंधकार होते. त्यांनी इंग्लिशमधेंही लिखाण केलेलं आहे. कांही भारतीय साहित्याच्या इतिहासकारांचं मत आहे कीं त्यांची कादंबरी 'राजमोहन्स् वाईफ' ही भारतीय लेखकाने लिहीलेली पहिली इंग्लिश कादंबरी आहे.

भारताच्या राष्ट्रीयतेचे प्रेषित श्री अरविंदबाबू हे बंकिमचंद्रांना काव्यर्षि - ऋषीकवि म्हणत असत.त्यामुळें भावीकाळांत ते ऋषी बंकिमचंद्र म्हणून ओळखले जात आहेत.

ऋषी बंकिमचंद्रांचे १८९४ मधे निधन झाले.

चांदोबा

मे, २०००

अुत्तरे

१. हरिश्चंद्र व तारामती, वाराणसीमधे

२. अ. श्रीकृष्णाने विदर्भची राजकन्या रुक्मिणीशी विवाह केला.

ब. बलभद्राने कुशस्थळीची राजकन्या रेवतीशी विवाह केला.

क. नल निषाध देशाचा राजा होता.

ड. मार्कंडेय मुनींनी पुष्पभद्रतीर्थमधें तपश्चर्या केली.

इ. गुह श्रृंगीवरपुरमचा राजा होता.

३. १. शिलप्पदिकारम - इळंगो आदिगल कृत

२. बृहत्कथा गुणाढ्य कृत

३. महाभारताच्या वनपर्वामधे

४. कम्बन व तुळसीदास

५. चारवाक

नव्या स्पर्धा

चांदोबाचे वाचकांस आवाहन

निरनिराळ्या क्षेत्रांत शोध, बोध व कल्पनाविलास यांना चालना देणाऱ्या स्पर्धांमधें भाग घ्या.

छायाचित्र शीर्षक स्पर्धा

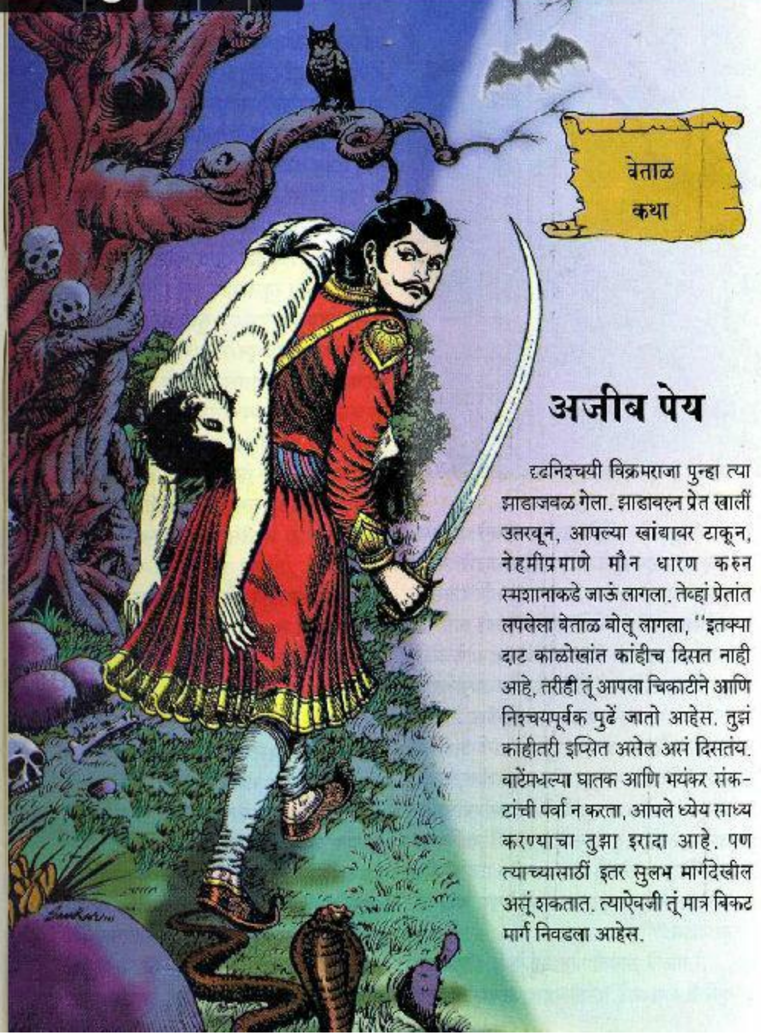
१. नवोदित छायाचित्रकारांनी या स्पर्धेसाठीं एकमेकांशी संबंधित असलेल्या दोन छायाचित्रांची जोडी पाठवावी. दोन्ही चित्रांबद्दल छायाचित्रकाराने आपले स्पष्टीकरण सोबत दिले पाहिजे.

निवडलेल्या चित्रांच्या जोडीस
रु. ५००- चे पारितोषिक
या स्पर्धेसाठीं केव्हांही छायाचित्रें पाठवा!

२. चांदोबात जाहीर केलेली म्हण किंवा वाक्प्रचार याचा अर्थ सांगून स्पर्धकाने १५०-१७५ शब्दांत एखादा विनोद, स्वानुभव किंवा नवीजुनी गोष्ट सांगावी. तुमच्या लेखांत गोष्टीचे तात्पर्य जरूर असावे. परंतु ज्या मूळ कथेमधून ती म्हण प्रचलित झाली, ती कथा मात्र नसावी.

या महिन्यांतली स्पर्धा
"मुलाचे पाय पाळण्यांत दिसतात"
तुमचे लेख ३० जून २००० च्यापूर्वी आमच्याकडे आले पाहिजेत.
पुरस्कृत रचना चांदोबाच्या ऑगस्ट २०००च्या अंकात प्रकाशित होईल.

अजीब पेय

दृढनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा त्या झाडाजवळ गेला. झाडावरुन प्रेत खालीं उतरवून, आपल्या खांद्यावर टाकून, नेहमीप्रमाणे मौन धारण करुन स्मशानाकडे जाऊं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ बोलू लागला, "इतक्या दाट काळोखांत कांहीच दिसत नाही आहे, तरीही तूं आपला चिकाटीने आणि निश्चयपूर्वक पुढें जातो आहेस. तुझं कांहीतरी इप्सित असेल असं दिसतंय. वाटेंमधल्या घातक आणि भयंकर संकटांची पर्वा न करता, आपले ध्येय साध्य करण्याचा तुझा इरादा आहे. पण त्याच्यासाठीं इतर सुलभ मार्गदेखील असूं शकतात. त्याऐवजी तूं मात्र बिकट मार्ग निवडला आहेस.

Restore

"राजाचे पहिले कर्तव्य असते आपल्या शत्रूच्या षड्यंत्राची माहिती गोळा करणें! मग ते शत्रू राज्यांतले असोत, किंवा राज्याबाहेरचे असोत. मयूराक्ष राजाला आपले शत्रू व त्यांची कारस्थानें याविषयी माहिती मिळवण्याचे एक सोपे आणि सुगम साधन मिळाले होते. परंतु केवळ मूर्खपणाने त्याने ते घालवले. कदाचित तूंदेखील आपल्या लक्ष्यापर्यंत पोंचणारा सुगम मार्ग आपल्या अविवेकीपणाने सोडून दिला असशील, आणि म्हणूनच तुला हा अवघड नि बिकट मार्ग स्वीकारावा लागला असेल. तुला मनोरंजनासाठी आणि एक धडा शिकवण्यासाठीं म्हणून मयूराक्ष राजाची गोष्ट सांगतो. त्यामुळें रस्त्यांत तुला येणारा थकवाही दूर होईल."

वेताळाने आपली गोष्ट सुरुं केली. "फार फार पूर्वीची कथा आहे. कम्भोजचा राजा मयूराक्ष याला आगळ्यावेगळ्या व विचित्र वस्तू जमवण्याचा छंद होता. अशा दुर्लभ वस्तू आणणारांना तो सोन्याच्या मोहरा व सरकारी सन्मान बहाल करीत असे. त्यामुळें दूरदूरच्या देशांतले लोक नव्या व अनोख्या वस्तू घेऊन राजाकडे येत असत.

एक दिवस राजाच्या दरबारांत एक विचित्र दिसणारा आगांतुक आला. संपूर्ण शरीर झांकणारा अंगरखा त्याने घातला होता. डोळे भावनाशून्य होते, डोक्याला टक्कल होतं, आणि छोटीशी दाढी होती. त्याच्या हातांत एक सुरई होती.

त्याने राजाला लवून सलाम केला आणि आपला परिचय करुन देत म्हणाला, "महाराज, मी भुतांचा गुरु कलहकेतूचा शिष्य गरलभोगी आहे. बरीच वर्षे गुरुची सेवा केल्यानंतर एक अजीबोगरीब पेय बनवण्याची कृती मी शिकलो आहे. हे पेय प्यायले कीं मनुष्याच्या आंत लपलेला आणखी एक माणूस बाहेर येतो. हा लपलेला माणूसच खरी व्यक्ती असतो."

राजाला आगांतुकाची वेषभूषा निराळी दिसत होतीच. आता त्याची जास्त माहिती कळल्यावर राजा आणखीनच चक्रावला. त्याने आश्चर्याने विचारले, "मनुष्याच्या आंत लपलेला आणखी एक मनुष्य? तुला काय म्हणायचंय? एका मनुष्याच्या आत दुसरा माणूस असतो तरी कां? कोडं घातल्यासारखं तुझं बोलणं आहे."

"होय महाराज! प्रत्येक व्यक्तीची दोन रुपें असतात, एक बाहेरचे व दुसरे आंतले! कितीतरी लोक दाखवण्यासाठी वेगळं वागतात, पण त्यांच्या मनांत दुसरंच कांहीतरी असतं. उदाहरणार्थ, आपल्या दरबारांत असे कांही लोक असतीलच कीं जे आपल्यावर भक्ती असल्याचं नाटक करत असतील, परंतु आंतून आपले शत्रू असतील. या पेयाच्या प्रभावामुळें व्यक्तीचे आंतले, म्हणजे खरे स्वरूप समोर येते."

"आश्चर्यच आहे" राजा विस्मयाने बोलला. "पण हे तूं सिद्ध करुन दाखवूं शकशील कां?" राजाने भुवया उंचावून प्रश्न केला.

"होय महाराज आपल्यासमोर दारावर उभा असलेल्या पहारेकऱ्याला हे पेय पाजून पाहावं. हातच्या कांकणाला आरसा कशाला?" आगांतुक म्हणाला.

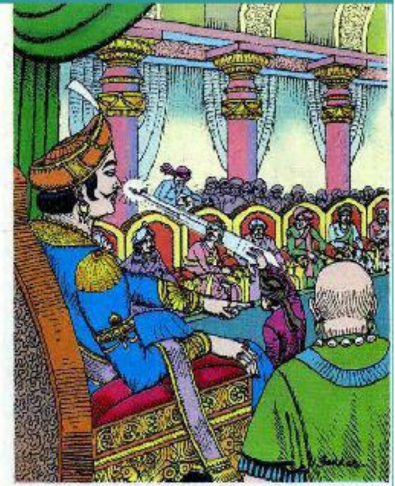
राजाने लागलीच पहारेकऱ्याला बोलावून आगांतुकने आणलेले पेय पिण्याची आज्ञा केली. आगांतुकने सुरईतले थोडेसे पेय त्याला प्यायला दिले.

कांही क्षणांतच पहारेकऱ्याच्या चेहऱ्यावरचे भाव बदलले. राजाच्या उपस्थितींतच तो असभ्यपणें वागायला लागला. राजाच्याजवळ बसलेल्या मुख्य संरक्षकांकडे त्याने रागावून बघितले आणि मोठ्याने ओरडून म्हणाला, "अरे मुख्य संरक्षका, आधी खाली उतर. सगळ्यांच्या देखत तूं माझ्या थोबाडींत मारली होतीस ना, आता दाखवतोच तुला!" असं म्हणून त्याने आपल्या हातांतला भाला संरक्षकावर फेंकला.

प्रमुख संरक्षकाने मोठ्या शिताफीने त्याच्याकडे येणारा भाला हातांत पकडला. सारा दरबार हे दृश्य पाहून स्तंभित झाला. "तूं ह्याच्या थोबाडींत मारली होतीस हे खरं आहे कां?" राजाने प्रमुख संरक्षकाला विचारले.

"होय महाराज. एक दिवस या पहारेकऱ्याने आपल्या कर्तव्यपालनांत कसूर केली होती, म्हणून नियमानुसार त्याला शिक्षा करण्यासाठी मी तसं केलं होतं." प्रमुख संरक्षकाने खुलासा केला.

"याचा अर्थ असा होतो की पहारेकऱ्याच्या

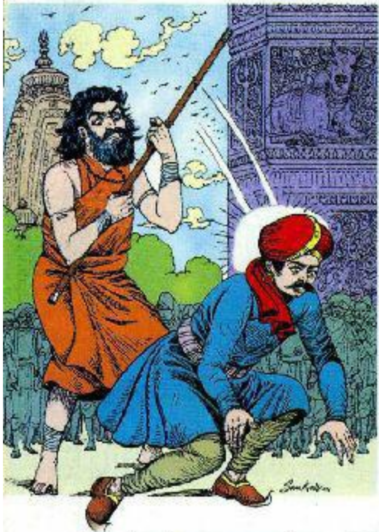
मनांत संरक्षकाच्याबद्दल सूडाची भावना धगधगत होती. आणि या पेयाच्या प्रभावामुळें ती उघडकीस आली." राजाने सांगितलं.

"होय महाराज! आमचं पेय आंत लपलेल्या व्यक्तीला बाहेर आणतं. या पेयाच्या मदतीने एखाद्याचं खरंखुरं व्यक्तीमत्व आपल्याला समजूं शकतं." आगांतुक म्हणाला.

"हे पेय खरंच अगदी विचित्र आणि प्रभावी आहे. असली अद्भुत वस्तू आम्ही आजपर्यंत पाहिली नव्हती. ही वस्तू आमच्यासाठी फार महत्वपूर्ण आणि उपयुक्त ठरुं शकेल." राजाने मनांत विचार केला.

त्याने पहारेकऱ्याला तुरुंगात टाकण्याचा आदेश दिला आणि आगांतुकाची अतिथीभवनांत सन्मानपूर्वक राहण्याची व्यवस्था केली.

त्यादिवशी प्रमुख संरक्षकाने राजाला एकांतात

भेटून सांगितलं, "महाराज, मला संशय वाटतो कीं आगंतुकाने पहारेकऱ्याबरोबर हातमिळवणी करुन हे नाटक केलं आहे. ह्या पेयाच्या परिणामाची परीक्षा मी स्वतः करुं इच्छितो. म्हणून माझी आपल्याला विनंती आहे कीं माझ्यासाठीही थोडंसं पेय मागवावं."

"कल्पना वाईट नाही. पहिल्या प्रयोगाचा प्रभाव एक योगायोग असूं शकेल. किंवा त्याच्यामागे कांही धोकाही असूं शकेल. दुसरा प्रयोग केला की वस्तुस्थिती अधिक स्पष्ट होईल." असा विचार करुन राजाने थोडेसे पेय संरक्षकाखाली मागवले.

प्रमुख संरक्षक ते पेय घेऊन रात्रीं शिवमंदिरात गेला. तिथें एक जटाधारी साधू ध्यान लावून बसला होता. संरक्षकाने त्याला दंडवत घालून नम्रतापूर्वक सांगितले, "महाराज, मी आजच तीर्थयात्रा करीत काशीहून परत आलो आहे. या भांड्यात तिथलं पवित्र गंगाजल आहे. जर आपण हे प्यायलंत तर मला पुण्य मिळेल."

साधूने त्याला आशिर्वाद देऊन त्याने दिलेलं पेय पिऊन टाकलं. प्रमुख संरक्षक साधूकडे लक्षपूर्वक पाहात होता. त्याच्या वागण्यांत कांही फरक पडतो आहे कां ते बघत होता. अचानक साधू जोरांत उठला व आपला दंड व चिमट्याने त्याने संरक्षकाची खूप पिटाई केली. इतकंच नव्हे, तर साधूने संरक्षकाची सोन्याची आंगठी व गळ्यांतली सांखळी देखील काढून घेतली.

रात्रीच्या गस्त घालणाऱ्या पहारेकऱ्यांनी संरक्षकास वांचवले व साधूला पकडून तुरुंगात टाकले. राजमहालांत जेव्हां ही बातमी कळली तेव्हां संरक्षकाची दुर्दशा व फजिती ऐकून राजा जोरजोरांत हंसायला लागला व नंतर मात्र गंभीर झाला.

"किती गुन्हेगार साधूच्या वेशांत आपल्या राज्यांत लपलेले असतील कोण जाणे! या पेयामुळें सर्वांच्या चेहऱ्यावरचे खोटे पडदे दूर होतील. ह्या पेयाच्या निर्मितीसाठी मी लाखो अशरफ्या खर्च करुं शकेन." राजाच्या मनांत विचार चालले होते.

तितक्यांत राणी तिथें आली. राजाने राणीला त्या विचित्र पेयाची सारी कथा सांगितली या पेयाच्या प्रयोगाच्या मदतीने दोन गुन्हेगारांचं असली रूप बाहेर पडलं. भविष्यकाळांत राज्यांतले सगळे अपराधी पकडण्यासाठीं ह्याचा उपयोग होऊं शकेल हेही राजाने सांगितलं.

राणीला या पेयाच्या विशेष परिणामाबद्दल आश्चर्य जरूर वाटले, पण तितकासा विश्वास वाटला नाही.

"जोपर्यंत मी याची परीक्षा स्वतः केली नाही, तोवर याच्या परिणामामुळें अपराधी सहज शोधून पकडता येतील हे मी कबूल करणार नाही." राणीने आपला संदेह व्यक्त करीत म्हटले.

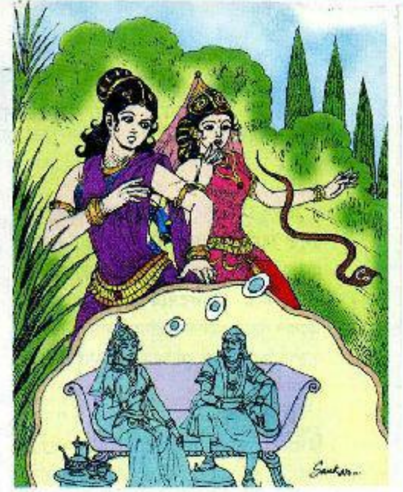
"तुला हवं तर तूंही प्रयोग कर. मात्र सावध रहा हं! संरक्षकासारखी तुझीही फजिती होणार नाही याची काळजी घे." राजाने विनोदाने म्हटले.

"होय महाराज. खरोखरच, मीही निश्चितपणे या पेयाचा प्रयोग करुन पाहीन. जोपर्यंत मी माझे मत देत नाही तोपर्यंत याबाबतीत आपण मात्र कोणताही निर्णय घेऊं नये अशी माझी आपल्याला विनंती आहे." "ठीक आहे" राजाने म्हटले व राणीसाठी आणखी थोडे पेय मागवले.

राणीने ते पेय आपली खास दासी व सखी सुभाषिणी हिला प्यायला दिले. ते पिऊन सुभाषिणी सरळ पाकशाळेत गेली आणि स्वयंपाक्यास म्हणाली. "काल महाराणींनी इतक्या क्षुल्लक कारणावरुन माझा अपमान केला! मी त्यांना हव्या असलेल्या पारिजातकाच्या सुगंधाने स्नान घालण्याऐवजी चमेलीचे अत्तर वापरले. आता ह्या दिवसांत पारिजातकाची फुलें मिळत नाहीत हा काय माझा दोष? मला नाही हा अपमान सहन होत. मी याचा वचपा जरूर काढीन. आज राणीच्या भोजनांत विष मिसळून द्या. मी स्वतः त्यांचे भोजन घेऊन जाईन व त्यांना आपल्या हाताने भरवीन."

स्वयंपाक्याने सांगितलेली ही बातमी ऐकून राणी हैराण झाली. आणि स्वतःशीच विचार करुं लागली. हे पेय प्यायल्यानंतर सुभाषिणीच्या वागण्यांत वाईट परिवर्तन झाले होते. वास्तविक सुभाषिणीला राणी आपल्या प्राणांपेक्षांही प्रिय होती.

राजाला जेव्हां ही गोष्ट कळली तेव्हां त्याने राणीला सांगितले, "आता तुझा संशय फिटला आहे ना? या विचित्र पेयामुळें तीन दुष्ट व्यक्ती पकडल्या गेल्या आहेत. आता लाखों अशरफ्या खर्चून मोठ्या प्रमाणावर या पेयाची निर्मिती करता येईल. आपले

सारे अधिकारी, कर्मचारी आणि प्रजाजनांना हे पाजून कोण चांगले नि कोण वाईट आहेत याची माहिती मिळेल. दुष्ट लोकांना शिक्षा दिली जाईल. दुनियेतले लोक म्हणतील की कम्भोजच्या राज्यांत फक्त चांगले लोक राहातात. सर्वत्र कम्भोजची कीर्ती पसरेल."

राणीने राजाचे बोलणें लक्षपूर्वक ऐकून म्हटले, "अजूनही या पेयाच्या परिणामाबद्दल मला शंका आहे. सुभाषिणीचे माझ्यावर आपल्या प्राणांपलीकडे प्रेम आहे. तिच्या मनांत माझ्याविषयीं कोणतीही वाईट भावना किंवा दुष्टपणा नाही. त्यादिवशी घडलेल्या घटनेवरुन स्पष्टच आहे. त्या दिवशी आपल्यासमोरच, बागेत असताना, मला वांचवण्यासाठी, आपल्या प्राणांची पर्वा न करता, केवड्याच्या झाडावरचा नाग तिने हातांत पकडून दूर फेंकला होता."

मनुष्य बनण्यासाठीं नियम व शिस्त असलीच पाहिजे. नाहीतर तुम्ही मनुष्य नसून जनावर व्हाल.

- श्रीमाँ

हे ऐकून राजा झटकन उठला, आणि महालाच्या प्रमुख व्दारावरची घंटा वाजवूं लागला. पाहता पाहता अनेक सैनिक पळत आले. राजाने त्यांना आज्ञा केली, "ताबडतोब जा आणि अतिथी भवनांत राहात असलेल्या अंगरखावाला आगांतुक गरलभोगी याला पकडून चाकूसुऱ्यांच्या विहिरींत फेंकून द्या."

ही गोष्ट ऐकवून वेताळाने विक्रमार्क राजाला विचारले, "राजन्! गरलभोगीला चाकूसुऱ्यांच्या विहिरींत टाकण्याचा राजाचा निर्णय आततायी आहे कीं नाही? पेयाच्या मदतीने त्याला सच्चा मित्र आणि हितचिंतक कोण व शत्रू कोण हे सहज समजूं शकलं असतं. चोर कोण, खुनी कोण, राजद्रोही कोण हे राजाला सहज समजूं शकलं असतं, आणि त्यांना राजा शिक्षा करुं शकला असता. आपल्या प्रजेला दुष्ट व अपराधी लोकांपासून निश्चित वाचवूं शकला असता. परंतु आपला शत्रू ओळखण्याचा इतका सोपा मार्ग व संधी, त्याने राणीच्या सांगण्यावरुन, केवळ भावनेच्या आहारी जाऊन क्षणांत घालवली. हा त्याचा मूर्खपणा आणि अविचारीपणा नाही कां? माझ्या या प्रश्नाचं उत्तर माहीत असूनही तूं गप्प राहिलास तर तुझ्या डोक्याची शकलें होतील, तुकडेतुकडे होतील."

राजा विक्रमार्कने उत्तर दिलं, "विचित्र व अद्‌भुत वस्तूंच्या मोहांत राजा इतका पडत असे कीं त्यांचे अप्रत्यक्ष व सूक्ष्म परिणाम त्याच्या लक्षांत येत नव्हते. यामुळेंच त्या पेयाच्या बाह्य प्रभावामुळें तो इतका चकित झाला होता कीं भुतांच्या गुरुचा शिष्य गरलभोगी याच्याबद्दल त्याच्या मनांत यत्किंचित विचारसुद्धां आला नाही की गरलभोगीही भूत असेल व साऱ्या राज्यांत दुष्ट व गुन्हेगारांची संख्या वाढवण्याचा त्याचा हेतू असेल. राणीने पेयाबद्दल शंका व्यक्त केल्यानंतर त्याला लगेच समजलं कीं त्या पेयाचा परिणाम चांगल्या व्यक्तींना वाईट बनवण्यांत होतो. म्हणून आगांतुकाला कठोर शिक्षा देण्याचा राजाचा निर्णय अगदी योग्य आहे." राजाचे मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ लगेच उडत जाऊन झाडावर बसला.

शाल

कन्हैया गांवातला एक साधारण व्यापारी होता. आपल्या व्यापारानिमित्त एक दिवस तो शहरांत कामासाठी गेला. काम पुरें झाल्यानंतर जेवायला तो एका भोजनालयांत गेला. तिथें त्याला आपला गांवकरी शंकर भेटला.

"बरं झालं, तुझी भेट झाली - आता आपण बरोबरच गांवी परत जाऊं." शंकरच्या खांद्यावर हात ठेवत कन्हैया म्हणाला. कन्हैयाची भेट झाल्यामुळें शंकरलाही आनंद वाटला.

दोघेही एकत्र जेवले आणि पैसे देऊन बाहेर पडले. पाठीमागून भोजनालयाचा नोकर पळतपळत त्यांच्याजवळ आला आणि म्हणाला.

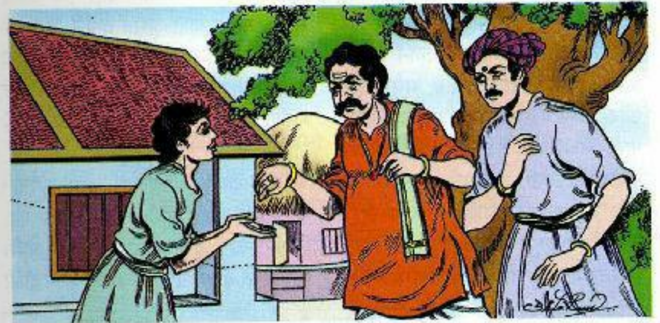
"आपण आपली शाल विसरुन आला होतात साहेब, ही घ्या," असं म्हणून त्याने कन्हैयाला शाल दिली.

कन्हैयाने आपल्या खांद्यावर शाल टाकली आणि खिशांतून एक अधेली (आठ आण्यांचे जुने नाणें) त्या नोकराला बक्षीस दिली. नोकराने जरा लवून नमस्कार केला व तो आनंदाने परत गेला. "शाल परत दिल्याबद्दल तुम्ही त्या नोकराला आठ आणे कशाला दिलेत? दोन आणे पुरले असते कीं!" शंकरने म्हटले.

कन्हैयाने मोठ्या कौतुकाने ती शाल न्याहाळली व तो म्हणाला, "इतकी किंमती शाल मला आठ आण्यांत मिळाली आहे. हा सौदा तर नुकसानीचा नाही ना?"

शंकर त्याच्याकडे आश्चर्याने पहातच राहिला.

-वंशीधर

चतुरक्ष

एकदा कृष्णापूरचा जमीनदार घोड्यावर बसून गांवाबाहेर रपेट करायला निघाला होता. रस्त्याच्या कडेला गवतांत एक कुत्री आपल्या चार नवजात पिल्लांना दूध पाजताना त्याला दिसली.

त्याच वेळेला समोरच्या दिशेने बैलगाडीतून एक शेतकरी येत होता. जमीनदाराची स्वारी घोड्यावरुन येत आहे हे पाहून तो बावरला, आणि जमीनदाराला वाट देण्यासाठी त्याने बैलगाडी बाजूला घेऊन गवतांत वळवली. बाजूचा रस्ता ओबडधोबड व खांचखळग्यांचा होता. त्यामुळें गाडी एकदम कलंडली व कुत्री अन तिची पिल्लें गाडीखाली आली. तीन पिल्लें तर लगेच मेली. थोडा वेळ तडफडून कुत्रीही मरण पावली. ते करुण दृश्य पाहून जमीनदाराचे मन हेलावले. वांचलेल्या त्या चौथ्या पिल्लाला घेऊन तो वाड्यावर परतला. त्या पिल्लाचा नीट सांभाळ करण्याचा त्याने नोकरांना हुकूम दिला.

जमीनदाराचा पुरोहित त्यावेळेस तिथे हजर होता. त्याने पिल्लूं नीट पाहिले व म्हटले, "सरकार, याच्या डोळ्यांखालीं दोनदोन ठिपके आहेत. अशा चार ठिपकेवाल्या कुत्र्यांना चतुरक्ष म्हणतात. प्राचीन काळांत असे कुत्रे अनिष्ट सूचक मानले जात असत आणि अश्वमेध यज्ञासाठी दिग्विजय यात्रा सुरुं करण्यापूर्वी यांना मुसळाने कांडून कुटून मारत असत. म्हणून माझ्या दृष्टीने हे पिल्लूं पाळणें शुभंकर होणार नाही."

जमीनदार हंसून म्हणाला, "असं म्हणतात कीं प्राचीन युगांत सूर्याला नेत्र, चंद्राला मन, दिशांना कान, प्रजापतीला जीवात्मा, आणि वायुदेवाला देहाचे पंचप्राण अर्पण करुन शेळी किंवा इतर एखाद्या प्राण्याचा बळी सोमयज्ञांत किंवा अश्वयज्ञांत दिला जात असे. चतुरक्ष पापाचं प्रतीक मानलं जातं असं आपण म्हणतां आणि कोणत्याही शुभ कार्याला आरंभ करण्यापूर्वी मुसळाने कांडून त्याला ठार मारतात, पण मी याला कसा मारुं शकेन? या अजाण, मूक, असहाय, प्राण्याने माझं कांही नुकसान केलं आहे कां? त्याच्याशी मी असा निष्ठुर आणि क्रूरपणे मुळींच वागूं शकणार नाही.

दिव्या जैन

"आपण पुरोहित आहात. शास्त्रार्थ जाणतां. दुःखी प्राण्यांवर दया करणें हे तर शास्त्रानुसार मोठं पुण्य मानलं जातं. आणि सर्वांना हे ठाऊक आहे कीं माणूस माणसाचा घात करुं शकतो. पण प्राणी कधीं विश्वासघात करत नाही."

पुरोहित निरुत्तर झाले. चतुरक्षाचे पालनपोषण चांगल्या प्रकारें होऊं लागले. वर्षभरानंतर तो चांगला धष्टपुष्ट आणि छान दिसूं लागला. जमीनदाराच्या महालांत, कचेरींत, बागेत - सगळीकडे तो निर्भयपणे आणि स्वच्छंदपणें वागडत असे, कधीकधीं कचेरींत जमीनदाराच्या शेजारी बसत असे. दर वेळेला तो सावधपणें कचेरींत येणाऱ्या अनोळखी लोकांवर भुंकत असे. कचेरीतल्या लोकांप्रमाणे आसपास राहणाऱ्या घरांतल्या लोकांनाही चतुरक्ष आवडत असे. मुलांचा तर तो लाडका दोस्त बनला होता. पुरोहिताला हे सगळं पाहून फार राग येत असे. पण निरुपायाने त्याला आपला राग आवरावा लागला होता. पुरोहित कुत्र्यावर चिडला की सर्वजण हंसायला लागत.

एक दिवस चतुरक्ष सरळ पुरोहिताच्या घरांत शिरला. जमीनदाराचा पाळलेला आवडता कुत्रा, म्हणून त्याला हांकलण्याचं धैर्य कुणाला होईना. थोड्याच दिवसानंतर चतुरक्ष पुरोहिताच्या घराच्या ओट्यावर झोंपूं लागला, व जिथेंजिथें पुरोहित जाई, तिथेंतिथें त्याच्यामागें हाही जाऊं लागला, पुरोहिताने नाराजीच्या सुरांत म्हटले, "पूर्वीच्या काळीं अश्वमेध यज्ञाचा घोडा स्वच्छंदपणें हिंडत असे. माझ्या आसपास स्वच्छंदपणें हे कुत्रं हिंडत असतं. बहुतेक माझा हा श्वानमेध यज्ञ होतो आहे असं वाटतं !"

एका दिवशी सकाळीं पुरोहित पलंगावर झोपलेला होता, तेव्हां चतुरक्ष त्याच्याजवळ येऊन जोरजोरांत भुंकूं लागला, "छी छी" करत पुरोहित उठला. त्याच्या मनांत कुत्र्याला काठीने मारुन हाकलावे असे आले. अचानक त्याच्या

लक्षांत आले कीं चतुरक्ष खिडकीकडे बघत, जास्तच जोरांत भुंकतो आहे. त्याने खिडकीकडे बघितले, आणि तो भितीने थरथर कांपू लागला. तिथें एक फणीधर नाग आपला फडा उभारुन फुसफुसत होता. साक्षात यमराज असल्यासारखा नाग पाहून पुरोहित मनांत चरकला आणि त्याची बोबडीच वळली. कसाबसा धीर एकवटून तो 'साप साप' असं ओरडूं लागला. त्याचा ओरडा ऐकून कांही लोक जमले व त्यांनी सापाला मारले.

साप पाहिल्यावर पुरोहिताला आठवण झाली कीं एक दिवस पहांटे तलावांत स्नान करुन तो परत येत होता. अंधारात त्याचा पाय एका सापावर पडला होता. त्याने ही गोष्ट कचेरींतल्या कांहीजणांना सांगितली होती. साप केव्हांही डूग धरुं शकतो म्हणून त्या मंडळींनी त्याला सावध राहाण्याची सूचना दिली होती. पण पुरोहिताला आपल्या मंत्रसामर्थ्यावर फार विश्वास होता म्हणून त्याने विशेष लक्ष दिले नाही. त्याला हेही आठवलं की त्याच दिवशी चतुरक्ष त्याच्या घराच्या आजूबाजूला सारखा फिरत होता, आणि पुरोहित दिसला कीं त्याच्या मागे मागे हिंडत होता. आता मात्र त्याला वाटायला लागलं की खरोखरच सांपापासून वांचवण्यासाठीच कुत्रा त्याच्या भोंवती फिरत होता. जर चतुरक्षाने पुरोहिताला भुंकून उठवले नसते तर साप त्याला निश्चितच चावला असता. 'आज ह्याने माझे प्राण वांचवले आहेत' असा विचार मनांत येऊन पुरोहिताला चतुरक्षाबद्दल फार कृतज्ञता वाटली.

सापाला मारल्यानंतर सगळेजण आपापल्या घरीं निघून गेले. चतुरक्षाला मोठ्या प्रेमाने कुरवाळत पुरोहित म्हणाला, "प्रत्येक प्राण्याविषयीं प्रेम आणि करुणा मनांत ठेवली पाहिजे असं शास्त्रांत सांगितलंय. मी पंडित; शास्त्रें शिकून देखील मी ही गोष्ट विसरलो होतो. उलट, तूं मुका प्राणी असून देखील, जरी मी तुझा तिरस्कार करीत असलो तरी, मला तूं संकटातून वांचवले आहेस. हा धडा मी कायम लक्षांत ठेवीन."

पुरोहिताने त्याला जवळ घेतले आणि आपल्या हाताने त्याला दूधपोळी भरवली.

जेव्हां जमीनदाराला ही कथा समजली तेव्हां तो पुरोहिताला म्हणाला, "जर चतुरक्ष नसता तर आज आपल्याला कुणी वाचवलं असतं?"

सुवर्ण सिंहासन

(६)

(आजपर्यंत : हैहय वंशाचा कौंडिन्य नरेश वीरस्वताने दक्षिणेंतल्या सर्व राज्यांची एकजूट करुन एक मोठे साम्राज्य स्थापन केले होते. त्याच्या मृत्यूनंतर साम्राज्यची शकलें झाली आणि सर्व राजे स्वतंत्र झाले. कालिंदीचा राजा माधवसेन कौंडिन्यचा मित्र व होता. तरीदेखील चंपकनरेश मरालभूपतीने, त्याला व कुंदच्या राजाला आपल्या पक्षांत वळवून घेऊन कौंडिन्यवर हल्ला करण्याची योजना आंखली. माधवसेन आपली कन्या श्रीलेखा हिचा विवाह मरालभूपतीच्या मुलाशी करणार होता. परंतु कौंडिन्यचा राजकुमार विजयदत्त ह्याच्याशी विवाह करण्याचे श्रीलेखाची इच्छा होती. म्हणून ती घरांतून पळून कौंडिन्यला आली. विजयदत्तने तिच्याशी गांधर्वपद्धतीने विवाह केला. आपले गुरु शिवानंद यांच्या आज्ञेनुसार कौंडिन्याचा राजा श्रीदत्त याने महालाजवळ खोदकाम केले. तिथें त्याला एक सुवर्ण सिंहासन सांपडले, त्या सिंहासनाचे रक्षण एक सर्प करीत होता. विजयदत्ताने त्याच्या प्रश्नाचे योग्य उत्तर देऊन त्याला जिंकले. राज्याभिषेकाच्या वेळीं जेव्हां तो सिंहासनावर बसायला गेला. तेव्हां सिंहासनाच्या पहिल्या पायरीवरच्या मूर्तीने सांगितलं कीं जोपर्यंत तिच्या प्रश्नांची उत्तरे मिळणार नाहीत तोपर्यंत पुढें पाऊल टाकता येणार नाही. तिने विजयदत्तला सांगितलं, "प्रथम मी एक गोष्ट सांगेन आणि नंतर त्याविषयी प्रश्न विचारीन. जर बरोबर उत्तर दिलंस तर पहिली पायरी चढूं शकशील, पण चुकीचे उत्तर दिलेस तर सिंहासन अदृश्य होईल." तिच्या कहाणीनुसार एक मूर्ख व अत्याचारी राजा कालकेतू, ह्याच्या राज्यांत प्रजेची दशा केविलवाणी झाली. तेव्हां तिथला वृद्ध माजी सेनापती व देशाचा हितचिंतक, याने शेजारच्या राज्याचा राजा चंदनवर्मा याला पत्र पाठवून आपला देश संकटातून वांचवावा अशी विनंती करणारे पत्र लिहीले,..... यापुढे)

श्रीमहाचे पत्र मिळाल्यानंतर चंदनवर्माने आपल्या गुप्तचरांकडून कालकेतूच्या राज्यांतली खरी परिस्थिती काय आहे त्याबद्दल माहिती मिळवली. परिस्थिती फारच गंभीर थराला गेली आहे हे जेव्हां त्याला कळलं. तेव्हां त्याने त्रिपुरांतक देशावर आक्रमण केलं, व मोठ्या सहजपणाने विजय मिळवला. तिथला राजा झाल्यानंतर चंदनवर्माने कालकेतू राजाला राणीसह महालातून बाहेर निघून, नगराच्या वेशीवरच्या उद्यानांत राहाण्याची आज्ञा दिली. त्याने आपल्या सैनिकांना चित्ररथाला पकडण्याचीदेखील आज्ञा दिली होती. सैनिकांनी सारे शहर तपासले पण त्याचा पत्ता

लक्ष्मी गायत्री

लागला नाही. प्रजाजनांजवळ चौकशी केल्यानंतर आपल्याला माहीत नसल्याचं सर्वांनी सांगितलं.

चंदनवर्मा राज्यावर आल्यानंतर त्या राज्यांतले गुन्हे कमी झाले आणि राजाने कोणाही अपराध्याला पकडलं नव्हतं. चित्ररथासंबंधी बोलताना माजी सेनापती श्रीमल्लाने सांगितले.

"मी ऐकलंय कीं आपण आक्रमण करण्यापूर्वी तो आजारी होता. प्रजेंत तो फार लोकप्रिय आहे. प्रजेचा तो एकमेव हितैषी आणि रक्षणकर्ता होता. त्यामुळें प्रजा त्याच्याशी कृतज्ञ आहे. कदाचित शिक्षा होईल या भितीने प्रजाजनांनीच त्याला एखाद्या गुप्तस्थळीं लपवून ठेवलं असेल."

चंदनवर्माने विचार केला कीं जर चित्ररथ आजारी असेल तर कोणता तरी वैद्य त्याचा इलाज निश्चित करत असणार. त्याने राज्यांतल्या सर्व वैद्यांवर नजर ठेवण्याची आज्ञा दिली.

एक दिवस राजाला माहिती कळली कीं अश्वमुख नांवाचा एक प्रसिद्ध वैद्य कुणावर तरी औषधोपचार करण्यासाठीं एका रहस्यमय स्थानीं जातो. त्याने वैद्याला बोलावून चौकशी केली. प्रथम वैद्य घाबरला होता, परंतु नंतर त्याने सरळ सांगितले कीं चित्ररथाच्या बाबतींत त्याला कांहीही ठाऊक नाही, किंवा तो गुप्तपणें त्याच्यावर उपचारही करत नाही.

वैद्य खोटं बोलत आहे हे राजाला कळलं तरीही त्याने वैद्याला सोडून दिले.

दुसऱ्या दिवशी चित्रनेमी नांवाचा एक उच्च अधिकारी राजाला रात्रीं गुप्तपणें भेटायला आला व म्हणाला,

"महाराज, काल रात्रीं मी अश्वमुखाला कुठेतरी एकटा जाताना पाहिले म्हणून मी त्याचा पाठलाग केला. आता चित्ररथ कुठें राहातो आहे ते ठिकाण मला ठाऊक झाले आहे. वैद्य औषधोपचारासाठींच तिथे जात होता." चंदनवर्मा सैनिकांना घेऊन स्वतः तिथें गेला व त्याने चित्ररथास कैद केले.

चित्ररथास महालांतल्या एका भागात ठेवले गेले व राजवैद्यांकडून त्याच्यावर उपचार केले गेले. त्याची प्रकृती ठीक होताच त्याला त्रिपुरान्तक राज्याचा मांडलिक राजा म्हणून घोषित केले गेले.

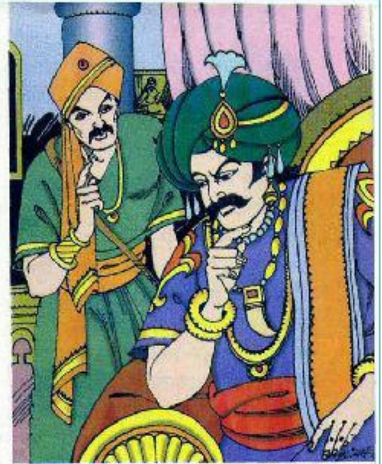
आठवडयानंतर चंदनवर्माने नागरिकांसमोर चित्रनेमीला चाबकाने फटके मारले, आणि अशा प्रकारची कठोर शिक्षा यापुढे अनैतिक कामें करणाऱ्यांना देण्यांत येईल असेही जाहीर केले.

तो म्हणाला, "चित्ररथाने निर्धन व दुःखी प्रजेला मदत केली, म्हणून तो प्रजेचे प्रेम व आदर मिळवूं शकला, त्यामुळेंच मीसुद्धां त्याला मांडलिक राजा घोषित केला आहे. उत्तम साध्यासाठीं, उत्तम साधनांचे सहाय्य न घेतल्यामुळें आणि उच्च ध्येय

असूनही ते मिळवण्यासाठी गैरमार्ग स्वीकारल्यामुळे त्याने कांही चुकादेखील केल्या आहेत. त्याचे प्रायश्चित्त म्हणून त्याला चित्ररथस्वामींच्या मंदिरात सेवक म्हणून काम करावं लागेल. त्याशिवाय प्रत्येक एकादशीच्या दिवशी त्याला मंदिराची झाडलोट स्वतः करावी लागेल. हीच त्याची शिक्षा आहे."

आपली कथा संपवत, सालभंजिका पुढे म्हणाली, "भावी महाराज विजयदत्त, चित्ररथ कुठे लपला आहे हे सत्य केवळ चित्रनेमीच्यामुळेंच समजले. सारी प्रजा आणि खुद्द अश्वमुख वैद्यानेदेखील, खरं माहीत असून, खोटं सांगितलं. पण खरं सांगाणाऱ्या चित्रनेमीला मात्र चंदनवर्माने कठोर शिक्षा दिली. आणि खोटं बोलणाऱ्यांना कांहीच शासन केलं नाही. अपराध करणाऱ्या, लपून बसणाऱ्या चित्ररथाला त्यांनी देशाचा मांडलिक राजा केले. चंदनवर्माच्या दृष्टीतून सत्य-असत्य याचा मानदंड कोणता आहे? खरं सांगणाऱ्याला शिक्षा देण्यामागे एखादा गर्भित अर्थ लपलेला आहे कां? जर तसं असेल तर तो धर्म तरी कोणता? या प्रश्नांचं ठीक उत्तर दिलंस तरच पहिल्या पायरीवर पाय ठेवण्याचा अधिकार तुला मिळेल. नाहीतर तुझ्या डोळ्यांसमोर हे सुवर्ण सिंहासन अदृश्य होईल."

विजयदत्तने मान खाली घालून नम्रपणें सांगितलं, "हे सत्याची आत्मा! आपल्या कहाणीचा धीरोदात्त नायक चंदनवर्मा, याचे सर्व निर्णय व वागणूक राजधर्मानुसार आहे आणि एखाद्या समर्थ आणि आदर्श राज्यकर्त्याला शोभणारे आहे. चित्ररथाने संकटकाळांत दुःखी व असहाय प्रजेला मदत केली, राजाच्या अत्याचारांनी आणि अन्यायाने गांजलेल्या प्रजेला यथाशक्ती

दिलासा दिला. जरी या उच्च आदर्शासाठी त्याने चुकीचे मार्ग निवडले होते, तरी देखील त्याचे कार्य देशप्रेम आणि भक्तीने प्रेरित झालेले होते. त्याच्या चोरी आणि हिंसेच्यामागे, मानवता, परोपकार, दया आणि करुणेच्या उदात्त भावना आहेत आणि ही सत्याची शाश्वत मूल्यें आहेत. वास्तविक, चित्ररथाने मानवतेचे कर्तव्य निभावले आहे, खऱ्या अर्थाने सत्याचे पालन केलेले आहे. चंदनवर्माला सत्याचा हा सूक्ष्म अर्थ समजला आहे, आणि त्यानुसार त्याचे निर्णय खऱ्या न्यायावर आधारलेले होते. चित्ररथाला शिक्षा न दिल्यामुलें त्याने सत्य व न्यायाचे रक्षण केले.

"प्रजेचं हित करणाऱ्या अशा लोकांचा, खुशामती आणि भ्रष्ट अधिकारी द्वेष करतात, तिरस्कार करतात. कारण असले चांगले लोक त्यांच्या भ्रष्ट आचरणांत अडथळे आणतात. केवळ

ईर्षा आणि द्वेषामुळें चित्ररथाला शिक्षा देववण्यासाठींच चित्ररथाबद्दल खरी माहिती पुरवली. ह्यामागे त्याचा वाईट हेतू होता. म्हणूनच खरं सांगितल्यानंतरदेखील चंदनवर्माने चित्रनेमीला सजा दिली. हा निर्णयदेखील सत्य व न्यायाला अनुकूल आहे.

"मन, वचन आणि कर्म - माणसाच्या वागणुकीची ही तीन अंगे आहेत. त्यापैकी प्रमुख आहे मन. कधीकधी वचन किंवा कर्म खऱ्यासारखं दिसत असलं तरी सच्च्या मनाने बोललं किंवा केलं गेलं नाही तरी ते छल-कपट होतं. खऱ्या भावनेने प्रेरित असलेले, परंतु असत्य वाटणारे वचन आणि कर्मही सत्य होऊन जातं. सत्यअसत्यामधलं हे सूक्ष्म अंतर जाणणारा राजा हा प्रजेचा खरा हितैषी आणि म्हणूनच आवडता असतो. चंदनवर्मा या उत्तम श्रेणींतला राजा आहे. म्हणून त्याने सद्भावनेने प्रेरित झाला असल्यामुळें, चित्ररथाची अयोग्य वाटणारी कृत्यै केल्याबद्दल, त्याला चित्ररथ भगवानाची सेवा करण्याची पवित्र शिक्षा त्याला दिली. असं करुन त्याने प्रजेला दाखवून दिलं कीं पवित्र आणि श्रेष्ठ ध्येयानुसार, त्या ध्येयपूर्तीची साधनेदेखील नीतिमान आणि पावन असायला हवीत. म्हणजे चित्ररथाच्या राजवटींत प्रजा अयोग्य मार्गाचे अनुसरण करणार नाही. आणि मन, वचन व कर्म तिन्ही स्तरांवर सत्याचे आचरण करील.

चंदनवर्माच्या जागी मी असतो तर मीदेखील असंच वागलो असतो."

"शाबास विजयदत्त ! माझ्या प्रश्नांची सरळ आणि योग्य उत्तरे देऊन तूं सिंहासनाची पहिली पायरी चढण्याचा अधिकार प्राप्त केला आहेस. तुझं स्वागत असो."

पहिल्या सालभंजिकेचे शब्द ऐकताच प्रजाजन

आनंदाने विजयदत्ताचा जयजयकार करुं लागले. श्रीदत्त महाराजांनी आपल्या पुत्राला अभिमानाने पोटाशी धरले. श्रीलेखा आनंदाने भावविव्हल झाली व तिचे डोळे भरुन आले. मंगलवाद्यांचा नाद वातावरणांत गुंजत राहिला. विजयदत्ताने पहिल्या पायरीवर पाय ठेवला.

पहिल्या पायरीवर पाऊल ठेवताच दुसरी सालभंजिका म्हणाली, "माझी भगिनी सत्याची आत्मा, तिने सांगितलं होतं ती मी धर्माची आत्मा आहे. आता माझी गोष्ट ऐक. गोष्ट सांगितल्यानंतर मी तुला प्रश्न विचारीन.

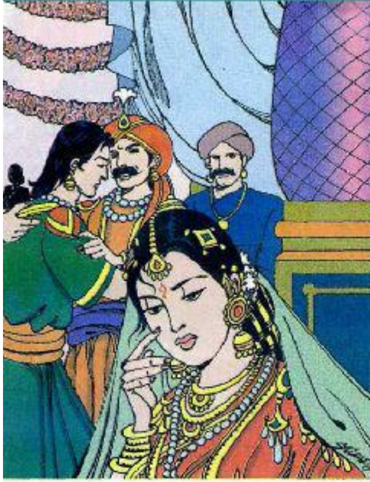
"एकदां सुवर्णगिरी राज्यांत कुशध्वज नांवाचा राजा राज्य करीत होता. मंत्रीमंडळाचा सल्ला व सहकार यांच्या मदतीने तो राज्यकारभार मोठ्या कौशल्याने चालवत होता. त्याच्या राज्यांत प्रजा हरप्रकारे सुखी आणि प्रसन्न होती.

राजाला एक मुलगा होता - मलयध्वज ! तो असामान्य प्रतिभेचा मुलगा होता. मोठेपणाची लक्षणें त्याच्या लहानपणींच दिसत होती. त्यामुळें मंत्र्यांनी त्याच्या शिक्षणासाठीं त्याला त्याकाळांतले प्रसिद्ध आणि सर्वश्रेष्ठ गुरु कृष्णचंद्र यांच्याकडे पाठवण्याचा सल्ला दिला. राजाच्या मनांत तेच होते. राजकुमाराला कृष्णचंद्रांच्या आश्रमांत सोडण्यासाठी राजा स्वतः गेला.

तीव्र बुद्धिमत्ता आणि असामान्य प्रतिभेमुळें मलयध्वज लौकरच आपल्या गुरुचा लाडका बनला. त्याच्यात एका कुशल व समर्थ राज्यकर्त्याचे सारे गुण एकवटलेले होते. आपले शिक्षण पूर्ण करुन जेव्हां तो आपल्या राज्यांत परत येण्याची तयारी करुं लागला, तेव्हां त्याला अत्यंत दुःखद बातमी कळली. सुवर्णगिरीच्या शेजारच्या राज्यांतला राजा वज्रकीर्ती. याने कपटाने आक्रमण करुन, राजा व राणीची हत्या केली व महालाचा ताबा घेतला होता.

या बातमीने राजकुमार मलयध्वजाच्या हृदयावर जणूं वज्राघात झाला. त्याचे सांत्वन करुन गुरु कृष्णचंद्र त्याला म्हणाले, "तुझ्यावर अचानक आणि अवेळीं आलेले हे संकट किती दुःखद आहे हे मी समजूं शकतो. परंतु वर्तमानांतून जितकं लवकर बाहेर पडून, सावध राहून भविष्यांत काय वाढून ठेवलंय याचा गंभीरपणें विचार करायला हवा. तुझ्या प्राणांवरदेखील संकट येऊं शकतं. तूं आणखी कांही दिवस इथेंच थांब."

मलयध्वजाने अतिशय दुःखित स्वरांत गुरुला सांगितलं, "गुरुदेव, एखाद्या वाघाला एकदा मनुष्याच्या रक्ताची चटक लागली, की तो दुसऱ्या शिकारीच्या शोधांत राहाणारच. मी भिऊन, लपून राहिलो तर तात्पुरते संकट टळेल पण भीती तशीच कायम राहील. पण याऐवजी जर आपणच वाघावर

हल्ला करुन त्याला खतम केलं, तर आपण निर्भय आणि निश्चिंत होऊं शकूं."

त्याच्या म्हणण्यावर विचार करुन गुरु कृष्णचंद्रांनी सांगितलं, "मला तुझी तीक्ष्ण दृष्टी, कुशाग्र बुद्धी, असाधारण चिकाटी आणि आत्मविश्वास चांगलाच ठाऊक आहे. तुला जे योग्य वाटेल ते कर. माझे आशिर्वाद सदैव तुझ्या पाठीशी आहेत. विजयी भव!"

गुरुचा आशिर्वाद घेऊन मलयध्वज एका सामान्य नागरिकाच्या वेषांत चंद्रहासबरोबर घोड्यावर स्वार होऊन निघाला.

सुवर्णगिरी राज्याच्या सीमेवर भिल्लांचा छोटासा स्वतंत्र प्रदेश होता. तिथला राजा सिंहगुप्त, कुशध्वजाचा चांगला मित्र होता. संध्याकाळ होईपर्यंत मलयध्वज त्या राज्यांत पोंचला व सिंहगुप्तास भेटला. त्याने आपली ओळख सांगून आपली योजनाही सांगितली.

मलयध्वजाला पाहून सिंहगुप्त म्हणाला, "तूं आलास ते बरंच झालं. मी स्वतः तुमच्याशी संपर्क साधणार होतो. माझे सैनिक तयार आहेत. मी तुझ्याबरोबर आहे आणि वज्रकीर्तीला मारुन तुला सुवर्णगिरीचे व वज्रकीर्तीचेही राज्य जोपर्यंत मी देववूं शकत नाही तोपर्यंत मी स्वस्थ बसणार नाही."

"या कार्यात मोठ्या सैन्याची आवश्यकता नाही. फक्त आपल्या सेनेतला एक श्रेष्ठ, कुशल योद्धा, थोडे धन, कांही आभूषणें आणि कांही विषारी सुयांची मला गरज आहे." मलयध्वज म्हणाला. त्याची बुद्धिमत्ता व आत्मविश्वास पाहून सिंहगुप्ताला आनंद झाला. तो म्हणाला, "तुझी योजना ठीक वाटते आहे, पण इतकी थोडी सामुग्री पुरेशी होईल?"

"हो, जर नशिबाने साथ दिली तर इतकंच पुरेसं आहे." राजकुमाराने आत्मविश्वासाने उत्तर दिले.

दुसऱ्या दिवशीं सिंहगुप्ताने आवश्यक वस्तूंखेरीज एक तरुण मलयध्वजाबरोबर दिला. हा तरुण म्हणजे दुसरा तिसरा कुणी नसून एका कुशल योद्धयाच्या वेषांत त्याची मुलगी शालिनी होती. दोघेही दोन घोड्यावर स्वार होऊन सुवर्णगिरीच्या राजधानीकडे जाऊं लागले. अंधार होताहोता ते राजधानीच्या सीमेवर पोंचले. तिथे त्यांनी थोडा वेळ विश्रांति घेतली. जेव्हां रात्रीचा पहिला प्रहर संपला, तेव्हा घोड्यांना तिथेंच सोडून ते दोघेजण नगराच्या रस्त्यांतून जाऊं लागले.

एका घरांत कांही लोकांचा बोलण्याचा आवाज येत होता. हे दोघे त्या घराच्या ओट्यावर उभे राहून आंतला संवाद ऐकत होते.

एक स्त्री विचारत होती, "हे लोक युवराजाचीदेखील हत्या करतील कां?"

"वज्रकीर्तीला सत्तेची हांव सुटली आहे नि त्यांत तो वेड्यासारखं कांहीही करेल. त्याला धर्म-अधर्माची बिलकूल चाड नाही. राज्यप्राप्तीसाठी युवराजालादेखील तो निर्दयपणें मारुन टाकेल." एका पुरुषाचा आवाज झाला.

थोडा वेळ शांतता होती. नंतर पुन्हां तो पुरुष बोलूं लागला, "पण खरा दोषी तर कन्दर्प आहे. घरांतला शत्रू बाहेरच्या शत्रूपेक्षां जास्त धोकादायक असतो. असल्या लोकांचे तुकडेतुकडे करुन गिधाडांना खायला घालायला हवेत म्हणजे मोठेंच पुण्य मिळेल."

स्त्रीचा आश्चर्यचकित झाल्याप्रमाणें आवाज आला. "काय? आपल्या सेनापती कंदर्पानेच आपल्या राजाराणीची हत्या केली?"

"हळूं बोल की! कुणी ऐकलं तर आपलीही तीच दशा होईल. आता मध्यरात्र झालीय. झोंप आता."

बराच वेळ कांही आवाज येईना. थोड्या वेळानंतर मलयध्वजाने दरवाजावर हलकेच थाप मारली.

"कोण आहे?" पुरुषाने आंतून विचारले.

"मित्र!" मलयध्वज उत्तरला. थोड्या वेळानंतर दार उघडले गेले व मलयध्वज आणि शालिनी चटकन आंत शिरले व दार बंद झाले. मलयध्वजाने संकोचाने त्या पुरुषाला आपले नांव सांगितले. आपल्या घरांत आपला युवराज आला आहे हे पाहून घराचा मालक सुकेतू फारच आनंदित झाला. मलयध्वजाने त्याला विश्वासांत घेऊन आपली योजना सांगितली. योजनेनुसार दुसऱ्या दिवशी सकाळीं सुकेतू वज्रकीर्तीच्या शयनागारावरच्या लालू पहारेकऱ्याला आपल्या घरी घेऊन आला.

मलयध्वजाने आपल्या जवळचा एक किंमती हार काढला आणि त्याला सांगितले.

"मला मदत केल्याबद्दल ही माझी तुला प्रेमाची भेट आहे."

"याची आवश्यकता नाही महाराज, आपल्यासाठी कर्तव्यपालन करता येणें हीच माझ्यासाठी आपली प्रेमाची भेट आहे. आपण आमचे राजा आहात. आज रात्रींच्या दुसऱ्या प्रहरीं आपण यावे." एवढे बोलून, युवराजाच्या पायाला हात लावून पहारेकऱ्याने प्रणाम केला, व तो बाहेर गेला.

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांचा गौरवशाली इतिहास

भगवानाची एक कोमलधारा

"आई, जेव्हां आपण बडोद्यास गेलो होतो तेव्हां मी किती वर्षांचा होतो ग?" संदीपने जयश्रीला विचारले. "अरे, तूं फक्त तीन वर्षांचा होतास. पण तुला हे सगळं आठवतंय हे आश्चर्यच आहे!" जयश्रीने कौतुकाने म्हटले.

"मला खूप सगळं कांही आठवत नाही, पण आपण नावेतून फिरलो ते मात्र बरेच वेळां आठवतं. एक रात्र आपण नदीकिनाऱ्यावरच्या एका घरांत राहिलो होतो, आणि दुसऱ्या दिवशी पहांटेच उठून बाबांबरोबर आपण फिरायला गेलो होतो. सूर्य उगवला तेव्हां त्याची किरणें नदीच्या पाण्यावर पडली आणि पाणी सोनेरी दिसायला लागले. तुम्ही दोघंही उगवत्या सूर्याकडे टक लावून पाहात होतात. आणि मलाही सूर्याकडे पाहायला सांगितलेत. तो शांत सुंदर देखावा माझ्या स्वप्नांत शंभर वेळां आला असेल." संदीप म्हणाला.

चमेली व संदीप आपल्या आजोबांबरोबर न्याहारी करीत होते. त्यांचे आजोबा-प्राध्यापक देवनाथ. आपल्या सुनेचा आणि नातवाचा संवाद लक्षपूर्वक ऐकत होते.

"पण तसला मोठा सूर्य आयुष्यांत पुन्हां कधी मला कां हो दिसला नाही?" संदीपने आजोबांना विचारले.

"सूर्योदय नेहमीच भव्य असतो बाळा! पण तूं लक्षपूर्वक सूर्याकडे पाहायची ती बहुतेक पहिलीच वेळ असेल. कारण तुझे आईवडीलदेखील सूर्याकडे टक लावून पाहात होते आणि ते दृश्य त्यांना तुलाही दाखवायचं होतं.

ती आठवण तुझ्या मनांत अजून ताजी आहे याला आणखी एक दुसरं कारण आहे."

"ही करनालीची गोष्ट आहे. नर्मदेच्या किनाऱ्यावर आम्ही एका आश्रमांत एक रात्र राहिलो होतो. मोठमोठ्या जुन्या काळच्या वृक्षांच्या छायेंत असलेला तो आश्रम खरोखरच एक रमणीय स्थान आहे." जयश्री म्हणाली.

"ते दुसरं कारण कोणतं आहे आजोबा? तुम्ही आत्ता म्हणालात ना?" संदीपने उत्सुकतेने विचारले.

"अरे संदीप, खरं म्हणजे मी तुम्हाला सांगणार नव्हतो. कारण ते समजावून सांगायचं म्हणजे त्याचं स्पष्टीकरण करायला हवं आणि त्यासाठीं तुम्ही अजून लहान आहात, तुम्ही नीट समजूं शकणार नाही."

"संदीपदादाला सांगूं नका वाटलं तर, पण मला सांगा. संदीपदादा तर अजून लहान आहे, पण मी कांही लहान नाही हं! बाबा तर मला आजीबाई म्हणतात." त्याचे बोलणें संपण्यापूर्वीच चमेलीने झटकन सांगितले.

आजोबा हंसले नि म्हणाले, "तुमच्या दोघांच्या हुशारीबद्दल मला खात्री आहे. माझ्या मनांत जे सांगायचं आहे ते समजण्याइतके तुम्ही कुशाग्र बुद्धीचे आहात. सांगावं की नाही असं मलाच वाटत होतं, पण सांगतोच आता," आणि त्यांनी सांगायला सुरवात केली.

"मनुष्य फक्त शरीर, प्राण आणि मन एवढ्याचाच बनलेला नाही. शरीरांत प्राण असला की मनुष्याला इच्छा आणि आवेशही येतात. जर मनुष्यांत मनाचा विकास नसेल, तर तो जनावराच्या पातळीवरचाच राहतो. चांगले काय आणि वाईट काय, याचा विचार करण्याचे ज्ञान मनामुळें मिळते, आणि त्यालाच विवेक म्हणतात. परंतु मनुष्याच्या आंतील सर्वश्रेष्ठ गोष्ट म्हणजे त्याचा आत्मा! आत्मा हा मनुष्याच्या आंत असणाऱ्या परमेश्वराचा अंश आहे. त्यांत परमेश्वराचे सगळे श्रेष्ठ गुण आहेत. आत्मा असल्यामुळेच मनुष्याला भगवंताच्या प्रकाशाच्या दिशेने ओढ वाटते. हे सर्व श्रेष्ठ गुण मनुष्याला राम, कृष्ण, जीझस किंवा बुद्ध बनवतात.

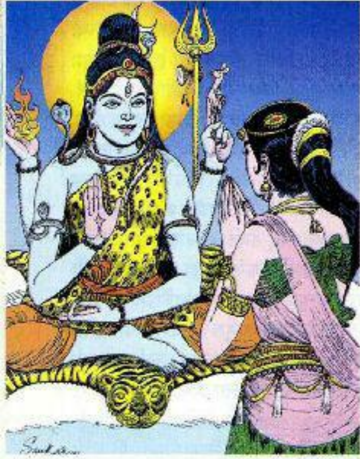

वास्तविक हेच माणसाचं खरं स्वरूप आहे. शरीर, प्राण आणि मन हे आत्म्याचे सेवक आहेत, आत्म्याची यंत्रे आहेत. जोपर्यंत आत्म्याचा विकास होत नाही, तोपर्यंत प्राण आणि मन मनुष्यावर काबू ठेवतात. बाळपणांत आत्मा त्यांच्या सत्तेनुसार वागतो. सुंदर आणि पवित्र गोष्टी पाहून आत्मा विरघळतो. प्रेम आणि स्नेहाला छान प्रतिसाद देतो. पण माणूस वयाने मोठा झाला कीं आपल्या स्वार्थबुद्धीबरोबर मन, आणि इच्छा-आकांक्षांबरोबर असलेला प्राण यांच्या शक्तीवर आत्मा नियंत्रण करुं शकतो, त्यावर काबू ठेवतो. मी काय सांगतोय ते तुम्हाला समजतंय असं वाटतं!"

"मला समजतंय आजोबा, मी संदीप दादापेक्षां लहान आहे म्हणून माझा आत्मा अजूनही माझ्या ताब्यांत आहे. तुम्ही आत्ता ज्या आश्चर्यजनक

वस्तूबद्दल बोललात, तिचा स्पर्श मला कळतोय ना," चमेली खिदळत बोलली.

परंतु संदीपचं मन मात्र दूर, करनालीमधें भूतकाळांत डुंबत होतं. "आजोबा, गंगेच्या गोष्टीसारखी नर्मदा नदीची पण एखादी कहाणी आहे कां हो?" त्याने विचारलं.

"भारतांतल्या बहुतेक सर्व नद्यांच्या संबंधी आश्चर्यकारक कथा आहेत. नर्मदेची कहाणी तर नुसती मधुरच नव्हे तर अतिशय काव्यमय आहे." प्राध्यापक महाशय म्हणाले आणि एक गोष्ट सुरुं केली.

"एकदां अमरकंटक पर्वतावर भगवान शिवजी बराच वेळ ध्यानांत मग्न होते. त्यांच्या शांत, सुंदर व स्थितप्रज्ञ मूर्तीच्या सौंदर्यातून एक लावण्यवती कन्या प्रकट झाली. तिने आपल्या जीवनदात्या भगवान शिवाच्यासमोर नतमस्तक होऊन त्यांना वंदन केले. करुणावतार शिवाने म्हटले, "माझ्या बाळे, तूं माझे हृदय कोमल आणि नरम (नर्म) बनवले आहेस, म्हणून तूं नर्मदा आहेस."

भगवान पुढें म्हणाले, "तुला कोणते वरदान हवे आहे?"

"प्रभु, आपण मला असा वर द्या कीं मी सदैव स्वतंत्र राहीन" त्या सुंदरीने सांगितले.

"एवम् अस्तु!" शिवाने आशिर्वाद दिला.

नर्मदा रानावनांत, पर्वतराजींत गात, नाचत, स्वच्छंदपणें, कोणाची पर्वा न करता, हिंडत होती.

लौकरच तिच्या अनुपम सौंदर्यामुळें, कित्येक देवांची नजर तिच्यावर पडली. एका देवाने तर तिच्यासमोर प्रकट होऊन तिला पकडण्याचा प्रयत्न केला. त्याक्षणींच नर्मदाने जलरूप धारण केले व त्याच्या हातातून ती निसटली आणि प्रवाहरूप नदी होऊन वाहूं लागली.

"अशा प्रकारे, शिवाच्या सौंदर्यापासून नर्मदा वाहूं लागली, जशी विष्णूच्या रुपापासून गंगा वाहायला लागली." प्राध्यापक देवनाथ म्हणाले.

"भारतातल्या नद्या, पर्वत, वनें ह्यांच्या उत्पन्न होण्याच्यामागें मनोरंजक कथा आहेत, त्यांतल्या अनेक प्रतीकात्मक आहेत. पण कांही काळानंतर या प्रतीकांना लोक विसरुन गेले." आजोबा दुःखाने म्हणाले "तरीसुद्धां नुसती गोष्ट म्हणूनदेखील ही किती छान आहे नाही?" संजीवने आपले मत नोंदवले.

"आणि यांची नांवं तरी किती गोड आहेत - गंगा, नर्मदा ...." चमेलीने आपलेही मत सांगितले.

"भारतांतल्या शहरांची प्राचीन नांवेही तितकीच मधुर आहेत हं! तुम्हाला पाटण्याचं जुनं नांव ठाऊक आहे कां?"

"पाटलीपुत्र!" संदीप व चमेलीने एकदम कोरसमधें उत्तर दिले.

"अगदी बरोबर! पण त्या शहराचं त्यापूर्वीचं नांव पुष्पपुर किंवा कुसूमपुर होतं - फुलांचं शहर! त्रिवेंद्रम तिरु-अनंत-पुरम होतं. आता जुनं नांव पुन्हां प्रचारात आलंय. त्याचा अर्थ अनंत भगवानाचं पवित्रनगर. द्वारकेचं नांव द्वारावती होतं. गुलमर्ग गौरीमार्ग होता - हिमालयाची दिव्य कन्या हिच्या नांवामुळें! लक्ष्मणाच्या नांवावरुन लक्ष्मणवटीचं बहुतेक लखनौ झालं असावं. गुवाहाटी, प्रागज्योतिषपुर होतं - पूर्वेची ज्योतिर्मयी आभा! गोवा गोमांतक होता. पॉंडिचेरी वैदिक स्वाध्यायाचं केंद्र वेदपुरी होते. मदुराई मधुरपुर - मधुर शहर होते. अजमेर अजय मेरु होतं. कुलुकुलान्त पीठ हे मानव निवाराची पावन सीमा म्हणून ओळखलं जात होतं. किन्नौर किन्नरपुरी होतं, कलामधें निपुण अशा भौतिक सत्तांचे एक महत्वपूर्ण स्थान! पैठण पूर्वी प्रतिष्ठान होतं, इत्यादि, इत्यादि।"

थोडा वेळ थांबून आजोबा पुढें म्हणाले, "राज्यांची नांवेदेखील किती अर्थपूर्ण आहेत. पूर्वीचे कुंतलाच आज कर्नाटक झाले आहे. पांच नद्यांचा प्रदेश, पंच आब तो पंजाब बनला. बौद्ध विहार असलेले बिहार झाले. कश्यप ऋषींचा झरा, कश्यप मीर वरुन पुढें त्याचे काश्मीर झाले."

"आणि जम्मू?"

"नवव्या शतकांतला एक राजा होता जंबूलोचन, त्यावरुन जम्मू झाले. आपल्या बऱ्याच शहरांच्यांवर महान ऋषीमुनींची व राजांची आठवण करुन देणारी छाप आहे. ग्वालिप्पा ऋषीवरुन ग्वाल्हेर झाले; प्रसिद्ध बुद्ध भिक्षू नागार्जुनच्या नांवावर नागार्जुन कुंड बनले. जाबाली ऋषींच्या नांवावर जबलपूर झाले. ही यादी खूप लांबलचक आहे म्हणा!" आजोबा उठले. शाळेची वेळ झाली. त्यासाठीं मुलांना अजून तयारी करायची होती.

व्यापाराचे रहस्य

हेलापुरीमधे हनुमान वाण्याचे किराणा सामानाचे दुकान होते. चोख माल, वाजवी दाम, योग्य वजन व सचोटीबद्दल साऱ्या जिल्ह्यांत ते प्रसिद्ध होते. त्याचा व्यापार छान चालला होता.

नंतर सुगंधीपुराहून समरस नांवाचा वाणी त्या गांवात आला. त्याने हनुमान वाण्याच्या दुकानासमोरच एक नवे दुकान सुरु केले. कांही दिवसांतच त्याचे दुकान चांगले चालूं लागले. हनुमानाची जुनी गिऱ्हाईकेदेखील समरसच्या दुकानावर जायला लागली. हनुमानचा व्यापार मंदावला.

हनुमान काळजींत पडला. आपले गिऱ्हाईक समोरच्या दुकानांत कां जाते ते खूप विचार केला तरी त्याला कळेना. दोन्ही दुकानांतला माल स्वच्छ होता, रास्त किंमती होत्या, तरीही गिऱ्हाईक हनुमानाच्या दुकानांत येत नव्हते.

जेव्हां त्याला कारण समजेना तेव्हां त्याने समरसलाच विचारले. समरसने हंसून म्हटले, ''अरे हनुमान, मी व्यापाराची गुप्त खुबी आहे. तरीही मी तुला खरं ते सांगीन.

व्यापाऱ्याव्यापाऱ्यांत कसलं आलंय गुपित?

''त्याचं असं आहे कीं माल तोलतानाच तूं प्रथम तराजूच्या ताजव्यांत जास्त माल भरतोस. नंतर अंदाजाने त्यांतला थोडाथोडा कमी करत जातोस. गिऱ्हाईकाला मिळणाऱ्या मालाचं वजन बरोबर असतं. तरीदेखील त्याला उगीचच वाटतं कीं त्याला कमी माल मिळतोय किंवा तुला त्यांना वजनांत कमी माल द्यायचाय.''

''पण मी मात्र तसं करत नाही. जाणूनबुजूनच मी प्रथम अंदाजापेक्षां कमी माल ताजव्यांत ठेवतो, थोडाथोडा वाढवत वजनाचा कांटा बरोबर आला कीं तोलून सामान देतो. माझा माल वजनापेक्षां जास्त नसतो. तरीही ग्राहकाला वाटतं कीं मी त्याला थोडा जास्त माल दिलाय. आपल्या दोघांच्या व्यापाराच्या पद्धतींतला हा फरक आहे.''

हनुमानानेदेखील ही पद्धत स्वीकारली आणि दोन्ही दुकाने चांगली चालूं लागली. गिऱ्हाईकांना वाटायला लागले. कीं दोन्ही दुकाने एकाच कुटुंबातल्या दोन भावांची असावींत. हनुमान आणि समरसमधें प्रतिस्पर्ध्याची भावना अजिबात नसून सहकाराची भावना जास्त होती.

देखरेखीची कला

रमापती नगरांतले सर्वांत श्रीमंत शेठजी होते. कित्येक पिढ्या कामधंदा न करता आरामांत बसून खाऊं पिऊं शकतील इतकी अमाप संपत्ती त्यांच्याजवळ होती. तरी देखील कांही दिवसांपासून त्यांचं मन अस्वस्थ होतं. एक अज्ञात चिंता त्यांच्या मनाला जाळीत होती. कांही मित्रांच्या सल्ल्यानुसार त्यांनी वैद्याकडून तपासणी करवली. पण कांहीही व्याधी आढळली नाही.

शेठ रमापती एक धार्मिक व निष्ठावंत गृहस्थ होते. साधुसंतांची सेवा व अतिथींचा सत्कार करण्याचा त्यांचा स्वभाव होता. घरी आलेल्या पाहुण्याला जेवायला घातल्यानंतरच ते स्वतः भोजन करीत.

एक दिवस त्यांच्या घरीं एक साधू आला. त्यांनी शेठजींच्या आतिथ्यशीलतेवर खूष होऊन सांगितले, ''तुम्ही उत्तम श्रेणींतले सद्गृहस्थ आहात. तुमचे प्रत्येक काम तुम्ही मनःपूर्वक आणि श्रद्धेने करता आहात. परमेश्वर तुम्हाला सुखी ठेवो.''

''मी तसं म्हणूं शकत नाही, पण माझ्या सेवेत कांही उणीव राहूं नये म्हणून प्रयत्न मात्र करतो. तरीसुद्धां महाराज, कांही दिवसांपासून माझं मन अस्वस्थ आहे. खूप विचार केला तरीदेखील मला याचं कारण सांपडत नाही आहे.'' रमापतीनी सांगितलं.

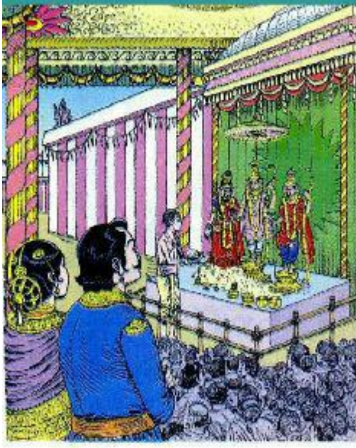
हे ऐकून साधूला आश्चर्य वाटले. याचं कारण शोधण्यासाठीं त्यांनी रमापतींना कांही प्रश्न विचारले. त्या प्रश्नांच्या उत्तरांवरुन त्याला कळलं कीं त्यांच्या कुटुंबात चांगले व समंजस वातावरण आहे.

मग रमापतीच्या काळजीचे कारण काय असूं शकेल? साधू विचार करुं लागला. थोड्या वेळानंतर त्याने विचारलं, ''या नगराखेरीज इतर कुठें तुमची संपत्ती आहे कां?'' ''होय महाराज. पांच गांवात शेती आहे. त्या गांवातले शेतकरी ती शेती करतात आणि त्याचे उत्पन्न इमानेइतबारे वेळेवर देतात.''

''नीट आठवून पाहा. या शेतांवरुन कधी भांडणतंटा झालेला आहे कां?'' साधूने पुन्हां विचारलं.

रमापतीने आठवून सांगितलं. ''विदुरपुरांत माझ्या आईच्या वडिलांनी एक राममंदिर बांधलं होतं. त्या मंदिराच्या खर्चासाठीं सुमारें शंभर एकर जमीनही

सम्पत कुमार

देऊन ठेवलेली होती. त्या मंदिरात दरवर्षी मोठा उत्सव होत असे. पण गेली कांही वर्षे हा उत्सव बंद पडला आहे. हे कळल्यानंतर मला दुःख जरूर झालं होतं. पण माझ्या अस्वस्थ मनाचं हे कारण नाही. कारण हे सर्व मी श्रीरामाच्या इच्छेवर सोडून दिलेलं आहे."

साधूने हंसून म्हटलं, "ही तुमची गैरसमजूत झाली आहे. देवाला कोणत्याही गोष्टीची आवश्यकता नसते हे सर्वांना ठाऊक आहे. तुमच्या आजोबांना काय माहीत नव्हतं कीं श्रीरामाला हवं असेल तेव्हां त्याचं निवासस्थान ते स्वतः शोधतील म्हणून? तरीदेखील आजोबांनी देऊळ बांधलंच ना? शंभर एकर जमीन कशासाठी दिली? मंदिरातल्या देवाला असमर्थ समजून दिली होती थोडीच? वास्तविक देवासाठी आपण जे कांही करतो त्यामुळें आपण आपलेच कल्याण करतो, आपल्या आत्म्याला जागृत करतो आणि आपल्या मनाची शांती मिळवतो. तुम्ही मंदिराच्या व्यवस्थेचा भार त्यांच्यावर टोलवलात, हीच तुमच्या मनाच्या अस्वस्थतेची कारणमीमांसा आहे."

हे ऐकून रमापती मनांतून घाबरुन गेले. आपल्या वर्तनाचे समर्थन करीत ते म्हणाले, "महाराज, तिथली परिस्थिती पाहायला गतवर्षी मी स्वतः पत्नीबरोबर गेलो होतो. सारंकांही ठीकठाक बघून परत आलो. गोंधळ कुठे होतो आहे ते मला माहिती नव्हतं. म्हणून सारा भार मी देवावर सोडून दिला."

"तुमच्या पूर्वजांच्यामधे जशी रामभक्ती होती, तशी आता तुमच्यांत राहिली नाही. हेच कारण आहे की ! खोलांत शिरुन सत्य काय आहे ते पाहाण्याऐवजी तुम्ही परत झालात. जोपर्यंत त्या राममंदिरात पूर्वीप्रमाणेच भक्तीभावाने पुरेपूर भरलेला भव्य उत्सव सुरुं होत नाही, तोपर्यंत तुमचं मन अशांत राहील." साधूने सांगितलं.

"पण महात्मन ! यामुळें माझ्या मनाची अशांती कशी जाईल? ही गोष्ट मला कळली नाही. कृपा करुन मला समजावून द्या." रमापतीने नम्रपणें साधूला विनवले.

आपली लांब दाढी कुरवाळत साधूने हंसून सांगितले, "पहा आता ! मंदिराची निर्मिती एखाद्या महायज्ञासारखीच असते. ते देवाचं शिबिर आहे. तिथें भगवानाची उपस्थिती असते. त्याच्यामुळें पापी जनांचं पाप कमी होतं, आणि पुण्यवान लोकांचं पुण्य वाढत जातं. याखेरीज, मंदिरात काम करणाऱ्यांमुळें त्यांचा चरितार्थ चालतो. त्यांच्यात परमेश्वराच्या ठायीं भक्ती आणि निष्ठा जागती राहाते. या मंदिराची देखभाल नीट होते आहे, त्यांत विरोधी शक्ती घुसखोरी करत नाहीत हे पाहाणं तुमचं परम कर्तव्य आहे. ह्या परम कर्तव्याच्या दिशेने तुमचा

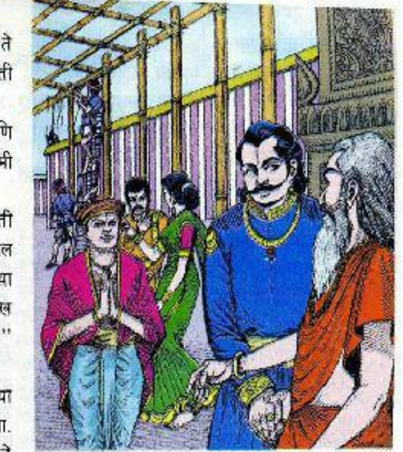
आत्मा तुम्हाला संकेत करीत आहे. पण तुम्ही ते समजून घेत नाही आहात आणि तुमची मनःशांती ढळली आहे असं तुम्हाला वाटतंय.

रमापतींना साधूच्या सांगण्यांत तथ्य आणि सच्चेपणा आढळला. त्यांनी विचारलं, "आता मी काय उपाय करुं ते आपणच सांगावं."

"पुन्हां एकवार तिथें जा आणि वस्तुस्थिती समजून घेण्याचा प्रयत्न करा. तिथली देखभाल एखाद्या लायक व्यक्तीच्या हातांत सोंपवा. मंदिराच्या व्यस्थापनांत निश्चितच कांही गडबड आहे. देखरेख ठीक झाली तर परिस्थिती आपोआप सुधारेल," साधूने आपला विचार सांगितला.

मंदिराची व्यवस्था चांगल्या व ज्ञानी व्यक्तींच्या हातांत आहे, असा रमापतींचा गाढ विश्वास होता. तरीसुद्धां कुठे तरी, कांहीतरी घोटाळा जरुर आहे ते जाणून घेण्यासाठीं त्यांनी साधूला मंदिराच्या व्यवस्थेबद्दल सविस्तर माहिती सांगितली.

"साधुमहाराज! राजमंदिरात चार पुजारी आहेत. तिघेजण श्रीराम, सीतामाई व हनुमानजीच्या पूजाअर्चेत गुंतलेले असतात. चौथा पुजारी गोपुरांत वेदमंत्रांचे पठण व पारायण करीत असतो. श्रीरामसंकीर्तनासाठीं चार संगीतज्ञ नेमलेले आहेत. पुराणांतल्या कथा सांगण्यासाठी एक प्रवचनकार आहेतच. मंदिराच्या शेतांची जबाबदारी दहा शेतकऱ्यांच्यावर आहे. जमाखर्च व हिशेब लिहीण्याचे काम दोन व्यक्ती पाहातात. दोन वर्षांपूर्वी रामशेखर नांवाचा एक वृद्ध सर्वांच्यावर लक्ष ठेवीत असे. त्याच्या घरी कुणीच नव्हतं, म्हणून रात्रंदिवस तो मंदिरात राहात असे व मंदिर हे त्याचं सर्वस्व होतं. तो दिवंगत झाल्यानंतर उद्दालक नांवाच्या इसमावर ही जबाबदारी सोंपवली. त्यावेळेपासूनच देखभालींत ढिलाई आली आहे."

हे ऐकून साधू म्हणाला, "बघा आता, माझं म्हणणं खरं ठरलेना? आता अगदी स्पष्ट आहे कीं उद्दालकाच्या देखरेखीतच गडबड आहे. तेव्हां त्याच्याजागी दुसरा कुणीतरी नेमून टाका."

"पण साधुमहाराज, उद्दालक सर्वांशी मिळून मिसळून वागतो. तो चांगला स्वयंपाक करुं शकतो. स्वतः झाडलोट करण्यांत त्याला संकोच वाटत नाही; मंदिर अतिशय स्वच्छ ठेवतो. साहित्य व शास्त्रांत त्याला बरीच माहिती आहे. तो चांगला गायक आहे. पैन् पैचा हिशेब ठेवतो, आणि सर्वांत महत्वाची गोष्ट म्हणजे तो विश्वासू आहे. असा माणूस शोधूनदेखील सांपडणार नाही. विदुरपुरांतल्या सर्वजणांचं त्याच्या बाबतींत हेच मत आहे."

"याचा अर्थ असा होतो कीं तो रामशेखरपेक्षां जास्त लायक आहे."

"नाही महाराज. रामशेखरला रामाच्या

भक्तीखेरीज इतर कांहीही ठाऊक नव्हतं.

"हे सगळं विचित्र वाटतंय. तरीदेखील कांहीतरी गडबड जरुर आहे. ते पाहाण्यासाठीं मीपण तुमच्याबरोबर विदुरपुरला येईन, आणि यथाशक्ती तुम्हाला मदत करीन." साधुने सांगितलं.

विदुरपुरांत कांही दिवस दोघंही राहिली आणि त्यानंतर त्यांना कळलं की उद्दालक खरोखरच हुशार व कर्तबगार आहे. पण आपल्या पत्नीच्या कामांत जो जास्त गुंतलेला असे. कारण त्याची पत्नी हे त्याचं सर्वस्व होतं.

त्याची पत्नी सुशीला उत्तम श्रेणीची देवभक्त होती. इतरांना मदत करण्यांत ती सदैव तत्पर असे. मंदिरांतल्या कार्यक्रमांचे संयोजन ती पुढाकार घेऊन करीत होती. पण ती महत्वाकांक्षी होती. भक्तगणांनी आपली स्तुती करावी म्हणून ती आसुसलेली असे. रोजचे कीर्तन, कथापुराण, अन्नदान, वस्त्रदान वगैरे कार्यक्रमांत ती गुंतलेली असे. पण सगळ्या कार्यक्रमांना व्यवस्थित रूप ती देऊं शकत नव्हती. म्हणून सगळी हमाली व वेठबिगारीचं काम ती उद्दालकाकडून करवून घेत असे.

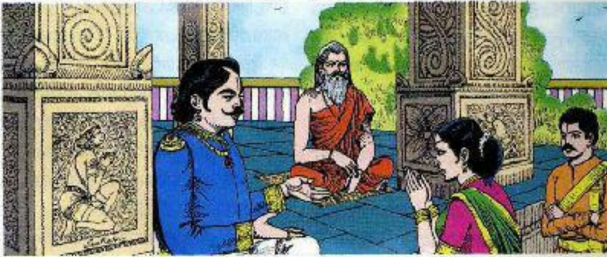
इतकंच नव्हे तर मंदिराच्या इतर कर्मचाऱ्यांनाही ती आपल्या कार्यक्रमांत गुंतवत असे. त्यामुळें मंदिराच्या व्यवस्थापनांत ढिलाई झाली होती.

हे सर्व ओळखल्यानंतर साधूने हंसत, आपली लांब दाढी कुरवाळत रमापतींना म्हटले, "मला या गोंधळाचं रहस्य समजलं आहे. तुम्ही असं करा उद्दालकला त्या पदावरुन हटवा आणि त्याच्या जागी त्याच्या धर्मपत्नीची नेमणूक करा. सर्व गोंधळ नीट होऊन जाईल."

"पण महाराज, तिच्यांत तर देखभाल करण्याची फारशी कुवत नाही आहे."

"देखभाल करण्याची सर्वांत मोठी कुवत आहे, योग्य व्यक्तींकडून योग्य काम करुन घेण्याची कला आणि लोकेषणा ! हे दोन्ही गुण तिच्यांत आहेत. मंदिराच्या व्यवस्थापनाची जबाबदारी मिळाल्यावर तिला अभिमान वाटेल आणि जरी ती फारशी लायक नसली तरी ती देवालयाच्या व्यवस्थेचं सगळं काम उद्दालककडून करुन घेईल. त्या पदावरुन गेल्यानंतर तो सगळा उटारेटा त्याच्याऐवजीं तिला करावा लागला असता. पण त्याचं सर्वस्व त्याची पत्नी आहे असं तुम्ही मला म्हणालात, तेव्हां देवालयाचं सारं काम तिच्यासाठीं तो मनापासून करील."

साधूने सांगितलं त्याप्रमाणें रमापतींनी व्यवस्था केली. कांही दिवसानंतर राममंदिरात पूर्वीसारखाच भव्य उत्सव झाला व त्याचं सारं श्रेय सुशीलाला मिळालं. रमापतींचं मन आता खरोखर शांत झालं होतं. त्याचबरोबर व्यवस्थापनकलेतलं अंतरस्थ सत्यही त्यांना उमगलं.

सेंट जॉन्स चर्च

काबेरीच्या किनारी - ८

प्राचीन धरण

गोष्ट : जयंती महालिंगम

चित्रण : गौतम सेन

तिरुचिरापल्ली शहर केवळ मंदिरांसाठी प्रसिद्ध नसून, १८व्या व १९व्या शतकांत इंग्लिशांनी बांधलेली सुंदर चर्चेस, नगरपालिका, वगैरे सरकारी इमारतींसाठी देखील प्रसिद्ध आहे. खाईस्टचर्च १७६६ मधें टेम्पेकुलम तलावाच्या उत्तरेस बांधलं होतं. त्यानंतर १८१६ मधें सेंट जॉन्स चर्च कॅंप विभागांत किल्ल्यांच्या दक्षिणेस बांधलं गेलं. 'अवर लेडी ऑफ लॉर्डस्' हे कॅथलिक चर्च १८४० मधें तलावाच्या किनाऱ्यावर बांधून पूर्ण झालं. रॉबर्ट क्लाईव्ह ज्या इमारतींत राहात होते, ती इमारत आज सेंट जोसेफ कॉलेजचा एक भाग आहे.

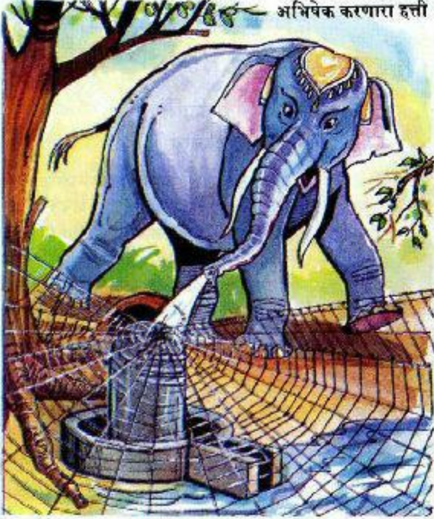
श्रीरंगम बेटावर तिरुवनैक्कम्‌मधें जंबुकेश्वर हे महादेवाचे मंदिर आहे. या मंदिराची भव्यता अद्वितीय आहे. आकाशाला भिडणाऱ्या गोपुरांवर, आणि अनेक खांबी दालनांमधें अतिशय मनोहर कोरीवकाम केलेले आहे. हे प्राचीन मंदिर इसवी सनापूर्वी पहिल्या शतकाच्या आसपास संगम काळांत बांधलेलं आहे असं म्हणतात.

कोचेंगन्नन नांवाच्या चोल राजाने हे बांधलं होतं.

अपूलिंगम (अपू याचा अर्थ पाणी) मंदिराचा पाया इतक्या खाली बांधलेला आहे कीं त्याच्या चारी बाजूला नेहमी पाणी भरलेलं असतं. कोणे एके काळीं, मंदिराच्या जागीं जांभळाच्या झाडांची राई होती, आणि एका झाडाखाली शिवलिंग होते. एक हत्ती आणि एक कोळी शिवाचे अनन्य भक्त होते. धूळ व पाचोळा शिवलिंगावर

जंबुकेशवर मंदिर

शिवलिंगावर रोज अभिषेक करणारा हत्ती

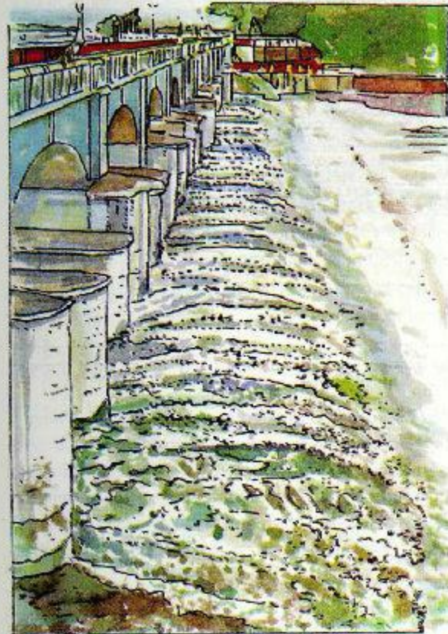
पडूं नये म्हणून कोळी रोज त्यावर जाळें विणत असे. आणि कावेरीचे पाणी सोंडेत आणून हत्ती शिवलिंगावर रोज अभिषेक करीत असे. त्यामुळें कोळ्याचे जाळें रोज तुटून जाई. अशा प्रकारे दोन्ही भक्तांच्या अर्चनेच्या पद्धतीमुळें वाद उत्पन्न झाला. एक दिवस कोळ्याला फारच राग आला. हत्तीच्या सोंडेत घुसून तो हत्तीला जोरांत चावला. इतका भलामोठा हत्ती पण त्या चाव्याने मेला. या दंतकथेनुसार त्या कोळ्याने उरैयूरच्या चोल राजवंशात कोचेंगन्नच्या रुपांत पुन्हां जन्म घेतला.

या भव्य मंदिरांत चार प्राकार आणि प्रदक्षिणामार्ग आहेत. त्यांच्या भिंती रुंद आहेत आणि त्यांत उंचउंच खांब आहेत. दुसरा व तिसरा प्रदक्षिणामार्ग तेराव्या शतकांत बांधले गेले. चौथ्या प्रदक्षिणामार्गात अखिलांडेश्वरीदेवीचे मंदिर आहे. त्यांतली देवीची मूर्ती भव्य व उत्कृष्ट आहे. देवीचे डोळे राजीव असल्यासारखे तेजस्वी आहेत. परंतु, एके काळी, याच देवीचे रुप मोठे रुद्र होते. ते इतके उग्र होते कीं गाभाऱ्यांत कुणीही फार वेळ थांबू शकत नसे. असं म्हणतात कीं आद्य शंकराचार्यांनी देवीचं दर्शन घेतलं व देवीला चक्राकार नक्षी असलेली कर्णफुलं चढवली. त्यानंतर देवीचं रुप सौम्य झालं. महर्षी मुत्तुस्वामी दीक्षितार हे कर्नाटकी संगीतातल्या तीन रत्नांपैकीं एक रत्न होते. देवीच्या रुपामुळें ते इतके भारुन गेले, कीं त्यांनी देवीची प्रार्थना करणारी अनेक मधुर सुश्राव्य गीते लिहीली.

तिरुवनैक्क हे तामीळनाडच्या शिवमंदिरांपैकी शैवांचे सर्वांत पवित्र स्थान मानले जाते. चोल राजांच्याव्यतिरिक्त होयसळ, पांड्य, व नायक राजवंशानीदेखील या मंदिराला उदारपणें भरघोस मदत केलेली होती. गेल्या अनेक शतकांमधे या मंदिरात बऱ्याच वेळां बांधकाम होत गेले. वेळोवेळी त्यांत बदलही करण्यांत आले. कर्नाटकच्या लढाईत इंग्लिश सैन्यापासून वांचण्यासाठीं म्हणून फ्रेंच सैनिकांनी याच जंबुकेश्वर मंदिरात आश्रय घेतला होता आणि आपली शस्त्रें खाली टाकली होती.

श्रीरंगम बेटापासून सुमारे दोन किलोमीटर अंतरावर कोलेरुन किंवा कोलीडम नांवाची कावेरीची एक धारा निघते. या ठिकाणीं एक मोठा ॲनीकट किंवा कलानै बांधलेला आहे. कलानै म्हणजे तामिळमधें दगडी पूल. इंग्लिश शब्द 'ॲनीकट' हा तामीळ भाषेंतल्या अनैकट्टूवरुन बनला आहे. त्याचा अर्थ बंधारा बांधणें असा होतो. असं सांगतात कीं दुसऱ्या शतकातला करिकलान ह्या चोल राजाने हा ॲनिकट किंवा बांध बांधून घेतला. या बंधाऱ्यामुळें कावेरीचा प्रवाह नियंत्रित केला गेला.तिचे पाणी शेतीसाठी उपयोगांत आणण्याचा, व नदीचा पूर रोखण्यासाठीं केलेला, हा सर्वप्रथम प्रयत्न होता.

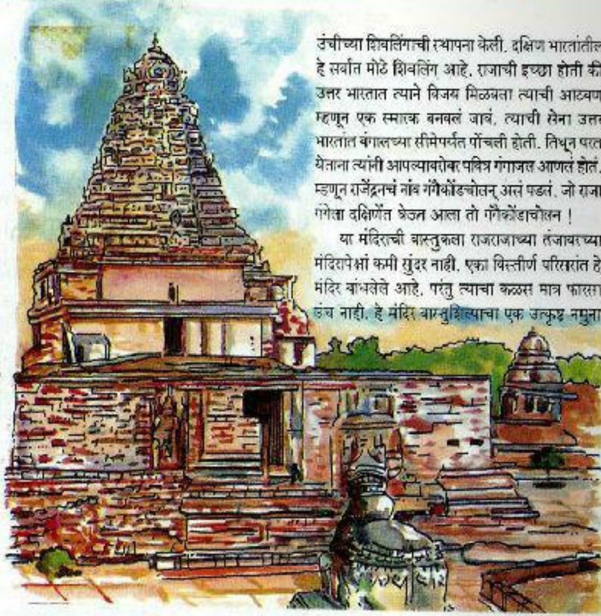
हा बांध ३२९ मीटर लांब, १२ ते १८ मीटर रुंद व ४९ मीटर खोल होता. हे मूळ धरण आता अस्तित्वांत नाही, कारण इंग्लिश ऍंजिनियरांनी, सर आर्थर कॉटन यांच्या देखरेखीखालीं, कावेरी डेल्टा योजनेनुसार सन् १८०० च्या आसपास, नवे धरण, जरा वरच्या ठिकाणीं बांधले. १८०६ मधें त्यांनी त्याची उंची वाढवली, आणि १८६० मधें त्यावर जलनियंत्रक झडपा (स्लूस गेटस्) बसवल्या. मातीने व साध्या दगडांनी बनवलेला जुना बंधारा पाण्याचा प्रचंड लोंढा कसा काय अडवूं शकत होता, हा प्रश्न नवीन धरण बांधणाऱ्या इंग्लिश ऍंजिनियरांना बुचकळ्यांत पाडणारा होता.अप्पर ॲनीकट किंवा अप्पर कोलेरुन बंधारा मोठ्या ॲनीकटहून सुमारे ३८ किलोमीटर अंतरावर कॉटनतर्फे १८३६-३८ यामधें बांधला गेला आहे. हा बंधारा ७८० मीटर लांब व २ मीटर उंच होता. त्यावर २२ जलनियंत्रक फाटकें लावलेली होती. १८९०-१९०४ च्या दरम्यान अप्पर ॲनिकटचे संपूर्ण बांधकाम पुन्हां करावे लागले होते.

मोठ्या ॲनीकटच्यानंतर डेल्टा किंवा दुआबाच्या मुखापासून ६ किलोमीटर अंतरावर कावेरी-वेण्णार नियंत्रकें १८५१ मधे बनवली गेली. त्यामुळें कावेरीला मिळणाऱ्या प्रमुख नद्यांतून पाण्याचा पुरवठा नियमित होत राहातो. कावेरीला मिळणाऱ्या नद्या आहेत वेन्नार, वडावर, कण्णनार, वामनी, कुद्रेमुट्टी आणि अरसलार. या नद्यांच्यामुळें तंजावर जिल्ह्यांत कावेरीचा दुआब अत्यंत सुपीक बनला आहे.

मोठ्या ॲनीकटच्या उत्तरेला गंगैकोंडाचोलपुरम आहे. ही राजराजा चोलचा मुलगा राजेंद्रन याची प्राचीन राजधानी होती. भव्य बृहदीश्वर मंदिर त्याने बांधलं आणि गाभाऱ्यांत ३.९ मीटर

मोठा ॲनिकट

उंचीच्या शिवलिंगाची स्थापना केली. दक्षिण भारतांतील हे सर्वात मोठे शिवलिंग आहे. राजाची इच्छा होती कीं उत्तर भारतात त्याने विजय मिळवला त्याची आठवण म्हणून एक स्मारक बनवलं जावं. त्याची सेना उत्तर भारतांत बंगालच्या सीमेपर्यंत पोंचली होती. तिथून परत येताना त्यांनी आपल्याबरोबर पवित्र गंगाजल आणलं होतं. म्हणून राजेंद्रनचं नांव गंगैकोंडचोलन् असं पडलं. जो राजा गंगेला दक्षिणेंत घेऊन आला तो गंगैकोंडाचोलन !

या मंदिराची वास्तुकला राजराजाच्या तंजावरच्या मंदिरापेक्षां कमी सुंदर नाही. एका विस्तीर्ण परिसरांत हे मंदिर बांधलेले आहे. परंतु त्याचा कळस मात्र फारसा उंच नाही. हे मंदिर वास्तुशिल्पाचा एक उत्कृष्ट नमुना

गंगैकोंडा चोलपुरम मंदिर

आहे. महामंडपाच्या समोर तोंड करुन बसलेला नंदी तंजाऊरच्या नंदीसारखाच आहे. मात्र,पुढें हे नगर ओसाड कां पडलं याचं कारण सापडत नाही.

नंतरच्या शतकांत या मंदिराकडे कुणी फारसं लक्ष दिलं नाही. कोलेरुनला धरण बांधताना इंग्लिश अेंजिनियरांनी या मंदिराच्या भिंतींचे दगड वापरले होते. तंजाऊरचा हा सारा भाग एके काळीं चोलामंडल या नांवाने ओळखला जात असे. त्यावरुन या प्रदेशांत चोल राजांचा प्रभाव किती जबरदस्त आहे ते समजतं. नवव्या शतकांत विजयालय चोल राजाने तंजाऊरला आपल्या राज्यांत सामील करुन घेतलें आणि तंजाऊर हीच राजधानी केली. संगमकाळांत कावेरी दुआबावर चोल राजवंशाचं राज्य होतं. नंतर विजयालय व त्याचा पुत्र आदित्य यांच्या कारकीर्दीत चोलराजे पुन्हां वैभवसंपन्न बनले होते. दक्षिण भारतांत त्यांनी एक बलाढ्य साम्राज्याची स्थापना केली. हे साम्राज्य तेराव्या शतकामधेही टिकलेलं होतं.

तरंगिणीची हुशारी

शाम जेव्हां वीस वर्षांचा झाला तेव्हां एक दिवस त्याच्या आजीने त्याला जवळ बसवून घेतले आणि म्हटले, "हे बघ बाळ, जेव्हां तूं वर्षाचा देखील नव्हतास, तेव्हां तुझे आईवडील वारले. तुझं पालनपोषण मीच केलं. तुला कांही आठवत नसेल, कारण त्यावेळीं तूं अगदी लहान होतास. आपल्या डोळ्यांदेखत तरुण मुलगा आणि सून मरताना पाहून मी अगदी कोलमडून गेले होते. पण तुझ्याकडे पाहूनच जगले. तुझ्यासाठीं काय काय मी करुं शकले? म्हातारपणीं मोलमजुरी केली, दुसऱ्यांकडे स्वयंपाक केला, भांडी घासली, कितीकांकडून अपमान सोसले बरं ! फक्त एकाच आशेवर मी होते. एक दिवस मोठा होऊन तूं आपल्या पायावर उभा राहाशील आणि माझी जबाबदारी संपेल! आता तूं मोठा झाला आहेस. तुझं तूं पाहूं शकशील. आता माझा कांही भरंवसा नाही. मी ह्या दिवसाकडे डोळे लावून वाट पहात होते कीं तूं केव्हां मोठा होतो आहेस ते. आता मी शांतपणे मरायला मोकळी आहे.

"तूं जरी वयाने मोठा झाला असलास. तरी बऱ्याच बाबतीत अजून लहान मुलासारखाच स्वभावाचा आहेस. हल्लींच्या जगांत तुझा निभाव लागणें कठीण. गांवातल्या लोकांना तुझा हा भेभळट स्वभाव ठाऊक आहे. इथले लोक लोभी आणि लबाड आहेत. ते तुला इथें सुखाने राहूं देणार नाहीत.

"मी तुझ्यासाठी कसेबसे दहा हजार रुपये सांठवून ठेवलेले आहेत. हे घेऊन तूं शहरांत जा. तिथे चारपांच म्हशी विकत घे आणि दुधाचा व्यापार कर. ती मुकीं अश्राप जनावरें तुझं अहित करणार नाहीत. इथें जर राहिलास ना, तर गांववाले कांही दिवसांतच हे पैसे लुबाडतील." असं म्हणून तिने शामच्या हातांत एक थैली दिली.

योगायोगाची गोष्ट अशी की ज्या दिवशी आजीने शामशी ही बातचीत केली, त्याच रात्रीं आजी जी झोंपली ती झोंपलीच. तो पुन्हां उठली नाही. आजीनं जसं सांगितलं होतं, तसंच करायचं असा शामने निर्णय घेतला.

आजीचे श्राद्धकर्म केल्यानंतर तो भाड्याची जागा पाहायला शहरांत जायची तयारी करुं लागला. पैशाची थैली घरीं ठेवली तर चोरी होण्याची शक्यता जास्त होती. म्हणून त्याने गांवच्या सावकाराजवळ

सावकाराकडे पैसे ठेवत असे.

म्हणून शहरांत जाण्यापूर्वी एक दिवस तो थैली घेऊन सावकाराच्या घरी गेला.

त्यावेळीं सावकार व त्याची पत्नी यांचं भांडण चाललं होतं. कांही दिवसांनंतर त्याच्या पत्नीची आई त्यांच्या घरी येणार होती. सावकाराच्या पत्नीला वाटत होतं कीं आईसाठी एक छानशी साडी घ्यावी. पण सावकार पडला महाकंजूष. सासूबाईसाठी साडी खरेदी करण्याची त्याची कांही इच्छा नव्हती. म्हणून त्याची पत्नी खूप चिडली होती. शामला येताना पाहून, त्याच्याशी कांही न बोलता, ती रागाने स्वयंपाकघरांत निघून गेली.

रुपयांची थैली सावकाराच्या हातांत देऊन शामने सांगितलं, "यांत दहा हजार रुपये आहेत. दोन दिवसानंतर शहरांतून परत येईन तेव्हां घेऊन जाईन. तोपर्यंत माझे पैसे आपल्याजवळ सुरक्षित म्हणून ठेवून घ्या."

सावकाराने थैली घेत म्हटलं, "हो तर, कां घेणार नाही रे? अनाथांना मदत करणें हा माझा धर्म आहे."

तोंच स्वयंपाकघरांत रागाने तणतणत असलेल्या सावकारीणबाईने जोराने पाण्याचा माठ जमिनीवर आपटला. मोठा आवाज झाला तो ऐकून शामने घाबरुन विचारलं, "सावकार साहेब, हा कसला हो आवाज होता?"

"अरे, धरणीकंप होणार आहे. जा, लवकर नीघ इथून."

सावकाराला शामच्यादेखत बायकोने येऊन भांडण करायला नको होते.

शहरांत जाऊन शाम दिवसभर जागा शोधत होता. पण त्याला कुठेही जागा मिळाली नाही. शहरांतून निघाल्यावर तो खूपच थकला होता. त्याला फार तहान लागली होती. जवळ एक घर दिसले. थोडेसे पाणी मागण्यासाठी त्याने त्या घराचा दरवाजा ठोठावला.

"कोण आहे? काय पाहिजे?" अठरा वर्षांच्या एका तरुण मुलीने दार उघडून विचारले.

"थोडं पाणी मिळेल कां प्यायला? फार तहान लागली आहे." शामने सांगितले.

"अहो बाबा, जरा इकडे या, कुणीतरी आले आहेत." वडिलांना मोठ्याने हांक मारुन ती आंत पाणी आणायला गेली.

मुलीचा पिता बालमुकुंद तिथें आला. त्याने शामला विचारलं, "रागावूं नकोस हं! तुला पाहून ती घाबरली असेल म्हणून मला ओरडून तिने हांक मारली. अरे, इतक्या ह्या मोठ्या घरांत मी आणि माझी मुलगी तरंगिणी, आम्ही दोघंच राहातो. म्हणून कुणी नवा अनोळखी माणूस पाहिला की ती जरा घाबरते. एक तर हे घर फार मोठं आहे, आणि दुसरं, इथं आसपास एकही घर नाही. शहराच्या बाहेर असल्यामुळें कुणी भाडेकरुही राहायला येत नाहीत."

तोपर्यंत तरंगिणी पाणी घेऊन आली. शामने पाणी प्यायलं व नंतर बालमुकुंदाला, आपलं शहरांत येण्याचं कारण सांगितलं. तो पुढें म्हणाला, "जर इथें मी आपल्या म्हशी बांधल्या तर तुमची कांही हरकत नसली तर मीच तुमचं घर भाड्याने घेईन."

आंधळ्याला दृष्टी मिळाली तर आणखी काय हवं? बालमुकुंदालाही कुणीतरी भाडेकरु हवा होता. तोही सरळ, परिचित, सलोख्याने राहील असा चांगल्या स्वभावाचा हवा होता. बालमुकुंद आनंदाने म्हणाला, "तुला जेव्हां केव्हां राहायला यायचंय तेव्हां ये. भाडंही तुला वाटेल ते दे."

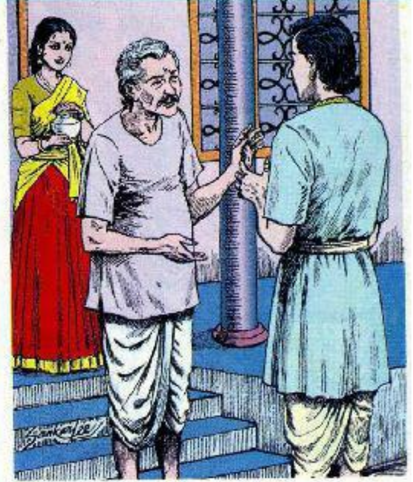
"नाही हं बाबा! भाडं आत्ताच ठरवून टाकलंत तर बरं पडेल." मधेंच तरंगिणी बोलली. ती शामकडे वळून म्हणाली, "दरमहा दोनशे रुपये भाडें पडेल. कबूल आहे का?"

शहरांत दिवसभर हिंडून घर मिळालं नाही म्हणून शाम आधीच वैतागलेला होता. शहरांत नसेना, शहरालगत तर आहे कीं. पाणी प्यायच्या निमित्ताने इतक्या सहजासहजी घर मिळेल अशी त्याला बिलकूल आशा नव्हती. म्हणून त्याने दोनशे रुपये भाडें मान्य केले व "मला कबूल आहे" असं म्हणून दोन दिवसांत गांवाहून परत येईन असं सांगून तो गांवी गेला.

गावांत पोंचल्यावर तो प्रथम सावकाराकडे गेला आणि त्याने आपली पैशाची थैली परत मागितली.

त्यावेळेस सावकार कांही लोकांशी गप्पा मारत होता.

"कसले रुपये? आणि कसली थैली? केव्हां दिली होतीस?" सावकाराने आश्चर्य दाखवीत रागाने विचारले.

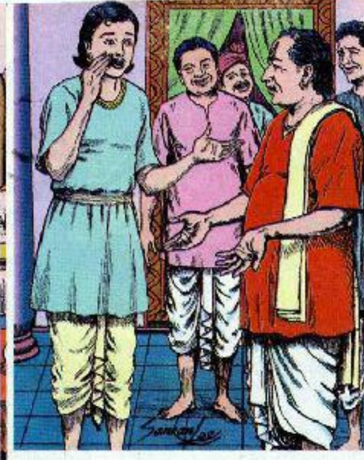
"अहो, जेव्हां धरणीकंप होणार होता त्यावेळेस. आठवतंय ना?" गोंधळून जाऊन शामने हताशपणे विचारले.

मोठ्याने हंसत सावकार म्हणाला, "अरे, मी जन्मल्यापासून अजून इथें कधीही धरणीकंप झालेला नाही. काय मंडळी, तुम्हाला आठवतंय कां कधी धरणीकंप झाल्याचं?" तिथें बसलेल्या लोकांना त्याने विचारले.

शामला दटावत तो म्हणाला, "तुझी आजी मेली म्हणून तुझं डोकंबिकं तर फिरलं नाही ना? जा, जा. मोठा आलाय दहा हजारांची थैली न्यायला!"

सावकाराची अशी कोलांटी पाहून शाम अवाक झाला, आपण लुबाडले गेलो आहोत हे त्याला पुरतं कळून चुकलं. त्याचं सर्वस्व लुटलं गेलं होतं. निराश, हतप्रभ झाल्यामुळें काय करावे ते त्याला समजेना.

शहरात परत जाऊन त्याने आपली सारी दुर्दैवी

कहाणी डोळे पुसत पुसत बालमुकुंद व त्याची मुलगी तरंगिणी यांना सांगितली. बालमुकुंदाने त्याला सहानुभूती दाखवून म्हटले, "भाग्य जास्त प्रबळ असतं. तुझ्या नशिबांत हेच लिहीलं होतं बहुतेक. आता आपण काय करुं शकणार आहोत म्हणा!"

पण तरंगिणीने सांगितले, "असं कां म्हणता बाबा? सावकार इतक्या सहजपणें कुणाचेही दहा हजार रुपये हडप करील कीं काय? त्या लबाडाकडून पैसे परत मिळवण्याचा प्रयत्न केला पाहिले."

"पण आता आपण काय करणार? शामने सावकाराजवळ ठेवायला दहा हजार रुपयांची थैली दिली होती याला कांहीही पुरावा हातांत नाही." बालमुकुंदने निराशेने म्हटले.

"अजूनही रुपये परत मिळण्याची शक्यता आहे. मी जसं सांगते तसं तुम्ही दोघांनी केलंत तर पैसे परत मिळण्याची बरीच आशा आहे." असं म्हणून तरंगिणीने त्यांना आपली योजना समजावून सांगितली.

दोघेही एक संदूक घेऊन मोठ्या सावधानतेने निघाले. बालमुकुंद पेटी घेऊन सावकाराच्या घरीं गेला व आंत जाऊन सरळ खुर्चीवर बसला. शाम घराच्या बाहेरच गल्लींत थांबला होता. सावकाराने बालमुकुंदला विचारले, "कोण आहेस तूं आणि कशासाठी आला आहेस?"

बालमुकुंद म्हणाला, "महाशय, आपल्या ईमानदारीचा दरारा ऐकून मी इथें आलो आहे. माझं नांव बालमुकुंद. तुमच्या गावांतला तरुण मुलगा शाम ह्याचा मी भावी सासरा आहे."

शामचं नांव ऐकून सावकाराने जरा दबकतच विचारलं, "हो हो, पण कोणत्या कामासाठी आला आहात ते तरी सांगा."

बालमुकुंदने सांगितलं, "शामच्या आजीची इच्छा होती कीं त्याचं लग्न या गावांतल्या राममंदिरात व्हावं. लग्नाच्या खर्चासाठीं मी साठ हजार रुपये आणले आहेत. ही आहे माझी पेटी. त्यांत साठ हजार रुपये आहेत. लग्नाच्या खर्चाला लागेल तशी थोडीथोडी रकम जरुरीप्रमाणें आम्ही घेत जाऊं. आपण या गांवातले प्रामाणिक आणि एक मोठे सावकार आहात. आपल्यापाशी माझी रकम सुरक्षित राहील. आपल्याला त्रास देतो आहे त्याबद्दल रागावूं नये."

"छे छे, यांत कसला आलाय त्रास? माझ्यावर विश्वास ठेवून आपली सेवा करण्याची संधी मला देता आहात, हा आपला मोठेपणा आहे." सावकार म्हणाला.

इतक्यांत शाम झटकन आंत आला आणि म्हणाला, "काल जेव्हां मी दोन दिवसांपूर्वी आपल्याला दिलेली दहा हजार रुपयांची थैली मागायला आलो होतो तेव्हां तुम्ही मला विचारलं होतंत कीं मी आपल्याला थैली केव्हां दिली होती म्हणून. आठवतंय कां आता? त्या दिवशीं तुमची बायको खूप संतापलेली होती. स्वयंपाकघरांतून जोरांत आवाज आला होता. आणि मी जेव्हां विचारलं कीं हा कसला आवाज आहे? तेव्हां तुम्ही म्हणाला होतात कीं धरणीकंप होणार आहे. आता तरी आठवतंय कां?"

सावकाराने शामच्या खांद्यावर प्रेमाने हात ठेवून म्हटलें, "मला चांगलं आठवतंय कीं! तूं दहा हजाराची थैली माझ्याजवळ ठेवायला दिली होतीस. पण काल मी ते विसरल्याचं जे नाटक केलं होतं ना, ते तुझ्या भल्यासाठीच होतं. माझ्याजवळ जे लोक बसले होते ते कर्ज मागायला आलेले होते. मी त्यांना कर्ज द्यायचं नाकारलं होतं. त्यांना पैशाची फार अडचण होती. जर त्याच वेळेला मी तुझे पैसे परत दिले असते तर ते लोक तुझ्याकडून रुपये घेऊन गेले असते. तुझे रुपये मी आत्ता आणून देतो." असं म्हणून सावकाराने शामची रुपयांची थैली आंतून आणून त्याला परत दिली. तो थैली घेऊन बाहेर निघून गेला.

बालमुकुंद आपली संदूक घेऊन उभा राहिला आणि म्हणाला, "आपला बोलण्यावरुन कळलं शाम किती नेभळट आणि भित्रा आहे ते. माझी मुलगी नाही असल्या माणसाशी लग्न करायची!" सावकाराचे आभार मानून तो शामच्या पाठोपाठ संदूक घेऊन निघून गेला.

सावकार निराश होऊन डोक्याला हात लावू खुर्चीवर बसला. दुसऱ्याच दिवशी आपले सारे सामान शहरांत बालमुकुंदच्या घरी शाम घेऊन आला आणि त्याच्याजवळ कृतज्ञता व्यक्त करुन म्हणाला, "तुम्हां दोघांच्यामुळें माझं गमावलेलं धन परत मिळालं. आणि शहरांत राहायला जागादेखील मिळाली. आपले उपकार मी कसे फेडूं?" "माझ्या मुलीशी - तरंगिणीशी लग्न करुन!" बालमुकुंद हंसत म्हणाला, "तुझा सरळ स्वभाव आणि माझ्या मुलीची बुद्धीमत्ता म्हणजे दुधांत साखरच!"

आपलं नशीब इतकं चांगलं असेल याची सुतराम कल्पना शामला नव्हती. तो गोंधळून गेला. त्याच्या घशाला कोरड पडली. त्याच्या तोंडून एकदम शब्द आले, "पाणी, तहान लागलीय."

"आत्ता आणते हं" तरंगिणी खुषींत येऊन म्हणाली व लगबगीने आंत जाऊन ती पाणी घेऊन आली.

सर्जनात्मक स्पर्धा

दुरुन डोंगर साजरे

पावली गांवातला कुदरत अली सुतारकामांत फार हुशार होता. आसपासच्या गांवातले जमीनदारदेखील आपले पलंग नि खुर्च्या त्याच्याकडूनच करून घेत. त्याच्या कौशल्याची सगळेजण वाखाणणी करत. पण जेमतेम खाण्यापिण्याच्या खर्चापेक्षां जास्त मजुरी हातांत पडत नव्हती. रात्रंदिवस मेहनत करुन, त्याची बिबी आणि चार बच्चे यांची कशीबशी गुजराण होत होती. मोठ्या मुलीचं, चॉंदचं लग्न कसं करता येईल ही चिंता त्याला सारखी जाळीत असे.

अरब देशांत सुतारांची जरुरी आहे आणि इथल्यापेक्षां दसपट मजुरी मिळते असं त्याने कांही लोकांकडून ऐकलं होतं. अनेकजणांनी अरब देशांत जाऊन बरेच पैसे कमावले होते. कुदरत अलीला वाटलं कीं आपण देखील एकदोन वर्षांसाठी तिकडे जावे आणि भरपूर पैसा गांठीशी बांधून परत यावे. इथल्या तुटपुंज्या कमाईत मुलीच्या लग्नाला पैसे कधीच जमवता आले नसते.

एक दिवस तो राजधानींत गेला आणि एका सरकारी कर्मचाऱ्यास भेटला. थोडेफार पैसे घेऊन अरब देशाला जाण्यासाठीं लागणारा परवाना तो कर्मचारी मिळवून देणार होता. कुदरत अलीने आपले घर गहाण टाकून सावकाराकडून थोडे कर्ज काढले आणि अरब देशांत जाण्याचा परवाना मिळवला.

नंतर त्याने एक दिवस आपली बिबी आणि मुलें यांना समजावून सांगितले, ''तुम्ही घाबरुं नका. मी ज्या देशांत जातो आहे तिथें सोन्याच्या मोहरांचा पाऊस पडतो. मी गेलो की लगेच तुमच्या खर्चासाठीं तुम्हाला पैसे पाठवत जाईन. वर्षभरानंतर बरंच सोनं आणि पैसे जमवून परत येईन, आणि आपल्या लाडक्या चॉंदची शादी मोठ्या थाटांत करीन.''

असं सांगून तो अरब देशांत निघून गेला.

जेव्हां कुदरत अली त्या देशांत पोंचला, तेव्हां त्याच्या राहण्याची किंवा जेवणाखाण्याची नीट व्यवस्था कांही होऊं शकली नाही. तो रोज कामाच्या शोधांत हिंडे आणि कांहीतरी ओलंकोरडं खाऊन रस्त्याला बाजूला झोंपून जाई. अशा प्रकारें एक महिना झाला. पण त्याला कांही त्याच्याजोगे काम मिळाले नाही. जिथें नव्या इमारतींची कामें चालली होती, तिथें अगोदरच सुतार नेमलेले होते, त्यांची आयुधेंही नव्या पद्धतीची होती. कुदरत अलीची हत्यारे जुन्या पद्धतीची होती. त्यामुळें अतिनाजूक नक्षी त्यांतून होत नसे. म्हणून त्याला कुठेही काम मिळेना.

त्याने जे स्वप्न पाहिलं होतं त्याचा चक्काचूर झाला. एकटेपणा त्याला खायला उठे. बायकोमुलांची चिंता त्याला सतावत होती ती निराळीच. त्यांची गुजराण कशी होत होती ते त्याला माहीत नव्हते. दूर देशांत तो अगदीं एकटा पडला होता. तिथें त्याचं कुणीही नव्हतं.

एक दिवस अचानक त्याची भेट मुल्लाखानशी झाली. तो त्याच्या शेजारच्या गांवातला राहणारा होता. अरब देशांत मुख्य मिस्त्री व्हायला आला होता. पण त्याला ते काम कांही मिळाले नाही.तेव्हां त्याने मिळेल ते मजुरीचे काम करुन आपले पोट भरायला सुरवात केली. शहराच्या बाहेर एक मोठी इमारत तयार होत होती. त्या ठिकाणीं मुल्लाखान मजूर म्हणून काम करीत होता. कुदरत अलीदेखील त्या बांधकामावर काम शोधायला गेला.

त्या दिवसापासून दोघांनी एकत्र काम केले व एकत्र राहण्याची सोय केली. एक दिवस कुदरत अली मुल्लाखानला म्हणाला, ''अरे भाई, मी तर आपली बिबीबच्चे यांना अल्लाच्या भरंवशावर सोडून आलो आहे. त्यांना तर सांगून आलो होतो कीं इथें पोंचलो कीं तुम्हाला पैसे पाठवीन. पण इथें आल्यावर जे मनांत ठरवलं होतं, ते कांहीच जमलं नाही. माझी बायकोमुलं कशी काय राहात असतील कुणास ठाऊक. आता मला लवकर घरी परत जावंसं वाटूं लागलंय.'' असं म्हणताना कुदरत अलीचे डोळे पाण्याने भरले.

मुल्लाखानला त्याची दया आली. ''तुला हवं असलं तर माझ्याकडून थोडे पैसे घे आणि अगोदर घरी पाठवून दे. चारदोन महिने काम कर, हातांत कांही पैसे शिल्लक पडले कीं घरी परत जा.'' मुल्लाखानने सांगितले.

कुदरत अलीने मुल्लाखानकडून कांही रुपये घेऊन घरीं पाठवले व त्याच्या मदतीबद्दल त्याचे आभार मानले. त्याने दोन महिने हर तऱ्हेच्या मजुरीचे काम केले, आणि दोन महिन्यांची मजुरी घेऊन तो घरीं परत आला. घरीं त्याची मुलें उपासमारीने आजारी पडली होती. घरी परतल्यावर बायकोमुलें त्याला बिलगली आणि ओक्साबोक्शी रडायला लागली. अरब देशांतला आपला अनुभव त्याने जेव्हां त्याच्या बिबीला सांगितला तेव्हां ती म्हणाली, ''दुरुन डोंगर साजरे असतात. आता तरी तुम्हाला कळलं ना!''

५२ - शिखंडीची कहाणी

महाभारत

दुर्योधनाने विचारल्यावर भीष्मपितामहांनी दोन्ही पक्षांतल्या योद्धयांचे सविस्तर वर्णन केले. शिखंडीबद्दल माहिती देताना ते म्हणाले कीं मी त्याला मारुं शकत नाही. जरी तो माझ्याबरोबर युद्ध करायला आला तरी मी त्याच्यावर शस्त्र उगारणार नाही.

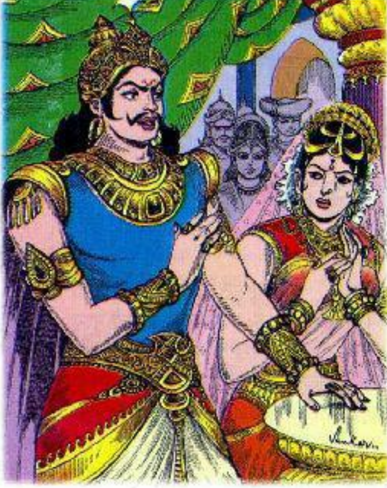
ह्यावर दुर्योधनाने पुन्हां प्रश्न विचारला, ''आपण तर म्हणाला होतात की युद्धांत मी सर्व शत्रूंचा नाश करीन. मग शिखंडीला मारणार नाही असं कां म्हणतां?''

ह्या प्रश्नाचं उत्तर देताना पितामहांनी सांगितलं, ''ह्याचं कारण मी सविस्तर सांगतो. इथें उपस्थित असलेल्या सर्व राजांनीदेखील लक्षपूर्वक ऐकावे.

''माझे वडील शांतनुमहाराजांनी बरीच वर्षे राज्य केले. त्यांच्या मृत्यूनंतर मी चित्रांगदाला सिंहासनावर बसवले. पण त्याचा अकालीं मृत्यू झाल्यामुळें माझ्या देखरेखीखाली विचित्रवीर्याने राज्य संभाळले. विचित्रवीर्य लग्नाला योग्य वयाचा झाला. पण तो प्रकृतिने फार अशक्त होता. मला त्याची काळजी वाटत होती. तो दुबळा असल्यामुळें एखाद्या राजकुमारीचे हरण करुन तिला आणण्याची त्याची कुवत नव्हती.

त्यासुमारास काशिराजाने आपल्या तिन्ही राजकुमारींसाठी स्वयंवर करायचे ठरवले. त्या तिघींची नांवे होती - अंबा, अंबिका आणि अंबालिका. स्वयंवरासाठीं सर्व राजांना निमंत्रण दिलेलं होतं. विचित्रवीर्य इतका सामर्थ्यवान नव्हता, म्हणून मी एकटाच आपला रथ घेऊन काशीला गेलो. तिन्ही राजकन्या अतिशय सुंदर

होत्या. मी तिथें जाऊन सर्व उपस्थित राजांकडे नीट पाहिलं आणि त्यांच्या शक्तीचा अंदाज घेतला. नंतर तिन्ही राजकन्यांना माझ्या रथांत बसवले व जमलेल्या इतर सर्व राजांना ओरडून जाहीरपणें सांगितले, "मी शांतनुराजाचा पुत्र भीष्म आहे. या तिन्ही राजकन्यांना मी रथांत बसवून घेऊन जात आहे. ज्यांच्या अंगात सामर्थ्य असेल त्यांनी मला रोखावे व राजकन्यांची माझ्या रथांतून सुटका करावी."

"त्याबरोबर, उपस्थित असलेल्या सर्व राजांनी माझ्यावर आक्रमण केले. आपले हत्ती, घोडे, रथ घेऊन मला घेरले. परंतु माझ्या बाणांच्या वर्षावापुढें कोणीही टिकले नाहीत. सगळेजण रणभूमी सोडून पळून गेले.

त्या तिघीजणींना मी माता सत्यवतीच्या स्वाधीन करुन सांगितले, "मातोश्री, काशीराजाच्या तिन्ही कन्यांना मी पळवून आणले आहे. ह्या विचित्रवीर्याच्या पत्नी होतील. तेव्हां आपण ह्यांच्या विवाहांची तयारी सुरुं करावी."

"माता सत्यवती फारच प्रसन्न झाली. लग्नांची तयारी जोरांत सुरुं झाली, तेव्हां काशिराजाची थोरली मुलगी अंबा, हिने मला सांगितले, "माझं शाल्वराजावर प्रेम आहे आणि त्यांचंही मन माझ्यावर जडलं आहे. आम्हाला दोघांना विवाह करण्याची इच्छा होती. पण ही गोष्ट माझ्या पित्यास माहीत नव्हती. माझी आपल्याला विनंती आहे कीं आपण मला शाल्वराजाकडे पाठवावे."

"माता सत्यवती व पुरोहितांशी विचारविनिमय करुन मी तिला सन्मानपूर्वक शाल्वराजाकडे पाठवले.

"परंतु शाल्वराजाने तिला पत्नी म्हणून स्वीकारण्यास नकार दिला व म्हटले, "जिला भीष्म बळजबरीने हरण करुन आपल्याबरोबर घेऊन गेला आहे, तिचा मी स्वीकार करुं शकत नाही. तुझ्यावर भीष्माचा अधिकार आहे. जर तो तुझ्याशी विवाह करणार नसेल तर तूं स्वतंत्र आहेस. तुला जिथें जायचं असेल तिकडे जाऊं शकतेस."

"अंबाने शाल्वराजाला समजावण्याची पराकाष्ठा केली, पण त्याने आपला निर्णय बदलला नाही. अंबाला वाटलें कीं मी तिचे हरण केले म्हणून शाल्वाने तिला धिक्कारले. अंबा माझा तिरस्कार करुं लागली आणि माझ्यावर सूड उगवण्याची तिने प्रतिज्ञा केली.

"शाल्वाने धिक्कारल्यानंतर अंबा शैखावत्य ऋषींच्या आश्रमांत गेली व त्यांना तिने तिची व्यथा सांगितली. परंतु मुनींनी तिला सांगितले, "इथें सर्व तपस्वी राहात आहेत. आणि ते तुला मदत करण्यास असमर्थ आहेत." त्यावर अंबा म्हणाली. "मी जीवनांत निराश झाले आहे आणि मलाही तपस्या करावीशी वाटते. मला तपस्येचा विधी सांगा."

त्या ऋषी-मुनींनी तिला आपला पिता काशिराज याच्याकडे जाण्याचा सल्ला दिला. परंतु अंबा आपला हट्ट सोडीना.

त्यावेळीं त्या आश्रमांत होत्रवाहन नांवाचे एक राजर्षी आले ते अंबाचे पणजोबा होते. त्यांनी अंबेची करुण कहाणी ऐकली व म्हणाले, "मुली, तपस्या करणें तुझ्या शक्तीपलीकडचे आहे. सांसारिक इच्छा तपस्येच्या मार्गांत बाधा आणतात. जरी शाल्वराजाने तुला स्वीकारली नसली तरी तूं भीष्माकडे परत जा. परशुराम तुला या कामांत मदत करुं शकतील व तुला भीष्माकडे पोंचवू शकतील. भीष्माने तुझा स्वीकार केला नाही तर ते भीष्मावर सक्ती करुं शकतील. जरुर पडली तर यासाठीं त्याच्याशी युद्धही करुं शकतील."

योगायोगाने महेंद्र पर्वतावर राहाणारे परशुराम दुसऱ्या दिवशी त्याच आश्रमांत आले. अंबा व तिच्या सख्यांनी त्यांचे स्वागत केले, सत्कार केला. बोलता बोलता होत्रवाहनाने आपली नात अंबा हिची करुण कथा त्यांना सांगून या समस्येचे निराकरण करण्याची प्रार्थना केली.

परशुरामांनी अंबेला विचारले, "मुली, तूं भीष्माकडे जाण्यास तयार आहेस कीं शाल्वराजाकडे? तुला ज्याच्याकडे जायचे असेल त्याच्याकडे मी तुला पोहोचती करीन."

अंबा म्हणाली "भीष्मच माझ्या त्रासाचे कारण आहे. त्याच्यामुळेच माझी दुरावस्था झाली आहे. भीष्माने माझे बळजबरीने हरण केले नसते, तर शाल्वराजाने माझा त्याग केला नसता. शाल्वराजाचे अजूनही माझ्यावर प्रेम आहे. पण

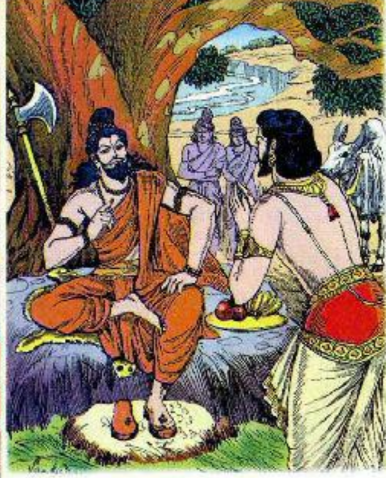

सामाजिक प्रतिष्ठेला बाध येईल म्हणून माझा स्वीकार करण्यास त्यांना संकोच वाटतो आहे. ह्याच कारणाने मला भीष्माची चीड आहे. व त्याचा सूड घेण्याच्या विचाराने मी रात्रंदिवस तळमळते आहे. त्याच्यावर सूड उगवल्याशिवाय माझ्या मनाला शांतता मिळणार नाही. भीष्माचा वध करण्यासाठीच मी तपस्या करते आहे."

हे ऐकून परशुराम म्हणाले, "मी भीष्माला मारुं शकत नाही. पण जर त्याने तुझा स्वीकार केला नाही तर त्याच्याशी युद्ध करुं शकेन."

परशुराम व अंबा कांही ऋषींच्याबरोबर सरस्वती नदीच्या किनाऱ्यावर आले व कुरुक्षेत्रांत राहिले. त्यांनी मला निरोप पाठवला.

मी एक गाय व कांही ब्राह्मण घेऊन त्यांना भेटायला गेलो व त्यांचा योग्य सत्कार केला. परशुरामांनी मला म्हटले, "भीष्मा, तूं तर जन्मभर

अविवाहित राहाण्याची प्रतिज्ञा केली आहेस, मग तूं अंबेचं हरण कां केलेस? आणि जर केलेस तर तिला आपल्याजवळ कां ठेवले नाहीस? तुझ्यामुळें तिचे जीवन नष्ट-भ्रष्ट झाले आहे. आता तिच्याशी कोण लग्न करील? तुझ्यामुळें शाल्वाने तिला स्वीकारले नाही. आता तुला तिच्याशी विवाह केला पाहिजे."

भीष्म पुढें म्हणाले, "तेव्हां मी त्यांना समजावण्याचा प्रयत्न केला व म्हटले, "मी माझा पुतण्या विचित्रवीर्य ह्याच्याबरोबर विवाह करण्यासाठीं काशीराजाच्या तिन्ही राजकन्यांचे हरण केले होते. मी त्यांना माझ्यासाठी आणलेल्या नव्हत्या हे मी सर्वांना स्पष्टपणें सांगितले होते. अविवाहित राहाण्याची माझी प्रतिज्ञा अटळ आहे.

"जरी मला इंद्राशीही युद्ध करावे लागले तरी चालेल परंतु कोणत्याही परिस्थितीत मी विवाह करणार नाही. जेव्हां अंबेने शाल्वराजाकडे जाण्याची व त्याच्याशी विवाह करण्याची इच्छा प्रकट केली तेव्हां मी तिला सन्मानपूर्वक त्याच्याकडे पाठवले होते. आता शाल्वराजाने तिचा स्वीकार केला नाही, यांत माझा काय दोष?"

माझ्या बोलण्याने परशुरामांना राग आला व त्यांनी म्हटले "जर तूं अंबेशी विवाह केला नाहीस तर मी तुला ठार मारीन."

मी त्यांच्याशी युद्ध करण्यास तयार नव्हतो. ते माझे गुरु होते. मी त्यांना या गोष्टीची आठवण करुन दिली आणि सांगितले कीं आपण माझे गुरु आहात, आपण मला युद्धविद्या शिकवली आहे व त्याबरोबर शस्त्रें-अस्त्रेंही मला दिली होतीत. त्यावर ते म्हणाले कीं मी तुझा गुरु आहे ना, तर तूं माझी आज्ञा पाळ.

त्यावेळीं मी त्यांना स्पष्ट सांगितले कीं कोणत्याही परिस्थितीत मी माझी प्रतिज्ञा मोडणार नाही. त्याच्यासाठीं जरी तुमच्याबरोबर युद्ध करावे लागले तरी मी मागे हटणार नाही.

त्यांच्या अट्टाहासामुळें मला त्यांच्याशी युद्ध करणें भाग पडले. कुरुक्षेत्रावर युद्धाची तयारी सुरुं झाली.

युद्ध सुरुं होण्यापूर्वी मी हस्तिनापुरला येऊन माता सत्यवतीला सर्व हकीकत सांगितली, व तिचा आशिर्वाद घेऊन कुरुक्षेत्रावर परत आलो. परशुराम तेथें आलेले होते आणि युद्ध करण्यासाठीं माझी वाट पाहात होते. आम्हा दोघांचे युद्ध पाहाण्यासाठीं अनेक ऋषीमुनीजन तिथें आले होते.

आमच्या दोघांच्यात भयंकर युद्ध झाले. चोवीस तास सतत युद्ध चालल्यावर त्यांनी हार मानली व अंबाला सांगितले, "तूं पाहिलेस ना, मी भीष्माला मारुं शकलो नाही. तेव्हां आता तूं त्याला शरण जा" अंबेने असं करण्याला साफ नकार दिला आणि मला मारुन माझा सूड घेण्यासाठीं ती यमुनेच्या कांठी तपस्या करण्यासाठीं निघून गेली. तिथें तिने बारा वर्षें घोर तपस्या केली. या संकटांतून तिला वांचवण्यासाठीं तिचे भाऊ तिला घरी नेण्यास आले होते. पण ती तपस्येंत मग्न होती. तिच्या भावांनी तिचा तपस्याभंग करण्याचा खूप प्रयत्न केला, पण ते असफल ठरले. तिची तपस्या पाहून भगवान शंकर प्रसन्न झाले व तिला 'वर माग' असं म्हणाले. अंबाने 'युद्धामधें भीष्माला पराभूत करुन त्याचा वध करीन' असा वर मागितला.

शिवाने वरदान देताना सांगितलं, "पुढील जन्मांत तू स्त्रीरुपांत जन्म घेशील. पण कालांतराने तुला पुरुषत्व प्राप्त होईल. त्यानंतर तू भीष्माचा वध करुं शकशील."

भीष्म पुढें म्हणाले, "अंबेला माझा सूड घेण्याची इतकी घाई झालेली होती कीं तिने लगेच चिता तयार केली व "भीष्माचा वध करण्यासाठीं मी अग्निप्रवेश करीत आहे" असं म्हणून तिने त्या चितेत उडी घेतली.

ही अंबा नंतरच्या जन्मांत द्रुपदाची मुलगी म्हणून जन्माला आली. तिचे नांव शिखंडी !

एकदा माझ्याबरोबर युद्ध करताना द्रुपद पराभूत झाला होता व तोही माझा सूड घेण्याच्या विचारांत होता. माझा वध करणारा एक पुत्र मिळावा या इच्छेने त्याने ही घोर तपस्या केली. शिवाने प्रसन्न होऊन वर दिला - "भीष्माचा शेवट करणारा तुझ्या घरांत प्रथम स्त्रीरुपांत जन्म घेईल

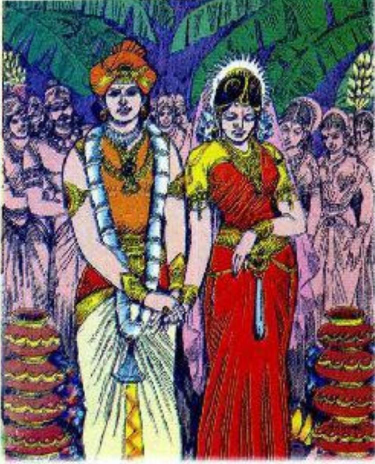

व युद्धांत त्याच्या हातून भीष्माचा मृत्यू होईल."

कांही काळानंतर द्रुपदाच्या पत्नीने एका मुलीस जन्म दिला. पण मुलगा झाला आहे असं जाहीर केलं. त्या मुलीचे पालनपोषण एखाद्या मुलाप्रमाणें पण गुप्तपणें केलं. कारण द्रुपदाचा व त्याच्या राणीचा भगवान शंकराच्या वरदानावर पूर्ण विश्वास होता. बालकाचे नांव शिखंडी ठेवले गेले.

द्रुपदकन्या शिखंडी जन्मतः विविध कलांत निपुण होती. व युद्धकलेंतही प्रवीण होती. पुरुषवेष धारण करुन तिनें द्रोणाचार्यांकडून धनुर्विद्या शिकून घेतली.

आता ती विवाहास योग्य झाली होती आणि द्रुपदास तिच्या लग्नाची काळजी वाटूं लागली. हिचा पुरुषाशी विवाह करावा कां स्त्रीशी? पुढे

पत्नीच्या विचाराने द्रुपदाने तिचा विवाह स्त्रीशी करायचे ठरवले.

दशार्णाचा राजा हिरण्यरोम ह्याच्या कन्येचे नांव पण शिखंडी होते. त्याने आपल्या मुलीचा विवाह द्रुपदाची मुलगी शिखंडी हिला मुलगा आहे असे समजून आनंदाने ठरवला. दोन्ही शिखंडींचा विवाह मोठ्या थाटांत साजरा झाला.

परंतु दशार्ण राजाच्या मुलीच्या लवकरच लक्षांत झाले कीं तिचा पती स्त्रीच आहे. जेव्हां ही बातमी तिच्या पित्यास कळली, तेव्हां तो संतापला व त्याने द्रुपदास निरोप पाठवला कीं "तुम्हीं आपल्या मुलाचा विवाह माझ्या मुलीशी करुन मला फसवले आहे व माझा अपमान केला आहे. त्याचा सूड घेण्यासाठीं मी माझ्या सैन्यासह येऊन तुमचा सर्वनाश करणार आहे."

राजा द्रुपद व त्याची पत्नी या संदेशाने भयभीत झाले. दशार्णराजाशी सामना करण्याची त्यांची शक्ति नव्हती. त्याशिवाय, शिखंडीचं रहस्य प्रकट झालं असतं तर सर्व राजांनी त्याची टर उडवली असती. या फजितीच्या आणि अपमानाच्या कल्पनेने ती दोघे फारच अस्वस्थ झाली. शिखंडीलाही आपल्या आईवडिलांना पडलेली चिंता पाहून फार काळजी वाटत होती. म्हणून प्राणत्याग करण्यास ती वनांत गेली. ते वन स्थूणापर्ण नांवाच्या यक्षाचे होते.

त्या वनांत शिखंडीने अन्नपाणी वर्ज्य करुन प्राण त्याग करण्याचा निश्चय केला. तिची स्थिती पाहून यक्षाने विचारले, "देवी तूं कोण आहेस? ह्या वनांत तूं कां आलीस?

शिखंडीने म्हटले, "मी संकटांत असल्यामुळें इथें आले आहे परंतु माझे संकट निवारणें अशक्य आहे." त्यावर यक्षाने आपली ओळख करुन दिली, व तो पुढें म्हणाला, "मी कुबेराचा मित्र आहे, तुला वरदान देऊन तुझें संकट दूर करुं शकेन."

तेव्हां शिखंडीने आपल्या आणि आपल्या आईवडिलांच्या संकटाबद्दल यक्षास सविस्तर सांगितले.

यक्षाला तिच्या दारुण अवस्थेबद्दल करुणा वाटली.परंतु तिला कायमचे पुरुषत्व प्राप्त करुन देण्याइतकी शक्ति त्याच्याजवळ नाही हे त्याला जाणवले. पण थोडे दिवसांपुरते आपले पुरुषत्व देण्याइतकी शक्ति त्याच्यापाशी होती.

"कांही काळापर्यंत मी माझें पुरुषत्व तुला देऊं शकेन आणि तुझे स्त्रीत्व मी घेईन. अशा प्रकारें तात्कालिक स्वरुपांत मी तुला थोडीफार मदत करुं शकेन." शिखंडीला मदत करण्याच्या हेतूने यक्ष म्हणाला.

शिखंडीने त्याचे म्हणणें लगेच कबूल केले व ती पुरुष शिखंडी बनून ताबडतोब आपल्या आईवडिलांकडे गेली.

द्रुपदाच्या आनंदाला सीमा राहिली नाही. त्याने दशार्ण राजाला हा संदेश लिहून पाठवला, "माझा पुत्र शंभर टक्के पुरुष आहे. संशय असेल तर आपण प्रत्यक्ष येऊन परीक्षा पाहा."

दाशार्णराजाने कांही दासींना पाठवून द्रुपदाच्या सांगण्याची प्रचिती पाहिली. शिखंडी पूर्ण पुरुष आहे ही खात्री झाल्यानंतर आपली कन्या सासरीं परत पाठवली व द्रुपदाची क्षमा मागितली.

यादरम्यान एक दिवस कुबेर आपल्या विमानांतून स्थूणापर्णाच्या वनांत पोंचला. स्त्री बनलेला असल्यामुळें स्थूणापर्ण त्याला भेटायला आला नाही. त्यामुळें कुबेराला खूप आश्चर्य वाटले. कुबेराच्या दूतांनी स्थूणापर्ण स्त्रीरुप झाल्याचे सांगितले. स्थूणापर्णाला स्त्रीरुपांत पाहून कुबेराने कारण विचारले. वस्तुस्थिती समजल्यावर कुबेर अतिशय संतापला व स्थूणापर्णाला "तूं सदैव स्त्रीच राहाशील." असा शाप दिला. यक्षाने शापमुक्त करण्याची कुबेराला वारंवार विनंती केली. तेव्हां कुबेर म्हणाला कीं शिखंडी मरण पावल्यानंतर स्थूणापर्ण पुन्हां पुरुष बनेल.

इकडे शिखंडी पुरुषाचे रुप मिळाल्यामुळें आनंदात होता. शिवाचे वरदान खरे झाल्यामुळें द्रुपद व त्याची पत्नी फारच प्रसन्न होते. परंतु कांही दिवस गेल्यानंतर यक्षाला दिलेले वचन शिखंडीला आठवले व तो फिरुन उदास झाला.

कांही दिवसांनंतर उदास मनाने शिखंडी आपल्या वचनानुसार स्थूणापर्ण यक्षाला त्याचे पुरुषत्व परत देण्यासाठी आला. परंतु कुबेराच्या शापामुळें स्थूणापर्णाला शिखंडीकडून आपले पुरुषत्व परत घेता येईना. त्यामुळें शिखंडी आमरण पुरुष राहिला.

भीष्म पितामहांनी दुर्योधनाला शिखंडीची कथा सांगितली व म्हटले, "अंबानेच माझा प्राण घेण्याची प्रतिज्ञा करुन शिखंडीच्या रुपांत पुनर्जन्म घेतला आहे हे मी तुला आता सांगितलंच आहे. मी प्रतिज्ञा केलेली आहे कीं मी स्त्री, स्त्रीनामधारी किंवा स्त्रीचरित्रवाल्या व्यक्तिवर शस्त्र चालवणार नाही. ह्या कारणानेच मी शिखंडी बरोबर युद्धही करणार नाही किंवा त्याला मारणारही नाही."

खरा विजय

निरंजनपूर गांवाच्या बाहेर एका पारावर चार तरुण संध्याकाळीं गप्पा मारत होते.

भूषण म्हणाला, "माणसाला कोणतेही कार्य अशक्य नाही. जर एखाद्याने प्रामाणिकपणें आणि निष्ठेने प्रयत्न केले तर अत्यंत कठीण कामदेखील त्याला जमूं शकेल."

"जे काम अशक्य असते, ते कितीही आटोकाट प्रयत्न केले तरी माणसाला पूर्ण करता येत नाही." दयानिधीने आपले विरोधी मत स्पष्ट केले.

चर्चेला गंभीर वळण लागले व त्याचा शेवट पैज लावण्यांत झाला.

दयानिधी म्हणाला, "तुझे वडील सिगरेटशिवाय मिनिटभरदेखील राहूं शकत नाहीत. त्यांची सिगरेट सुटणें अशक्य काम आहे. जर तूं हे करुन दाखवलंस तर मी तुला शंभर रुपये देईन." दुसऱ्या दोघां मित्रांनी दयानिधीचीच री ओढली.

भूषण थोडा वेळ गप्प राहिला. नंतर म्हणाला, "मी तुमचे आव्हान स्वीकारतो. पण मी हे तुमच्या शंभर रुपयांसाठीं स्वीकारत नाही आहे, परंतु हे सिद्ध करण्यासाठी कीं हे असाध्य नाही. मला कांहीही करावं लागलं तरी मी माझे म्हणणें सिद्ध करुन दाखवीन."

दुसऱ्या दिवशीं भूषण जेव्हां आपल्या वडिलांना भेटला, तेव्हां धूम्रपानाचे वाईट परिणाम त्यांना सांगू लागला. "सिगरेट ओढण्यामुळें माणसाचे आयुष्य कमी होते, तऱ्हेतऱ्हेची असाध्य दुखणीं त्याला होतात. त्या व्यक्तीला असह्य वेदना सोसायला लागून तो अकालींच मृत्यूची शिकार होऊं शकतो."

भूषणचे वडील माधवराव एक चांगले गृहस्थ होते. पण त्यांना गप्पा मारण्याचे आणि सिगरेटचे जबरदस्त व्यसन होते. ते खूपच गप्पिष्ट होते आणि मजेशीर गप्पा मारीत. बोलताबोलता एका पाठोपाठ एक अशा सिगरेटी ओढीत.

त्यांनी आपल्या मुलाचे बोलणें लक्षपूर्वक ऐकले. सिगरेट ओढण्याचे दुष्परिणाम त्यांनाही ठाऊक होते. तरी आपल्या या संवयीचे समर्थन करताना ते म्हणाले, "अरे भूषण, जीवन आणि मृत्यू - दोन्ही आपल्या हातांत नसतं. जे नशिबांत होणार असेल ते टळत नाही. ज्या क्षणीं मरण येणार असते त्यांतून कुणालाही वाचवणं अशक्य असतं. सिगरेट न ओढणारी माणसं मरत नाहीत कां? आता प्रकृतिसाठी सिगरेट अपायकारक आहे हे मी मानतो. पण सिगरेट ओढण्याचा मला जो आनंद मिळतो आहे, तो निरोगी प्रकृतीच्या आनंदापेक्षां कितीतरी पटीने जास्त आहे. मग सिगरेट सोडून मी त्या आनंदाशिवाय नीरस वाटणारं जीवन कशाला जगायचं? हा तर शुद्ध मूर्खपणा आहे म्हणून या बाबतींत तूं लुडबूड करुं नकोस."

इतकं बोलून त्यांनी लगेच एक सिगरेट पेटवली व म्हणाले. "सिगरेट ओढणें म्हणजे श्वास घेण्यासारखे आहे. जर मी ही बंद केली तर मलाही श्वास घेता येणार नाही." भूषणला वाटलं कीं खरोखरच हे एक अशक्य काम आहे. तो अगदीं निराश होऊन गेला. वडिलांच्या मनांत घर करुन बसलेला हा चुकीचा विचार आहे. सिगरेटीशिवाय ते जगूं शकणार नाहीत कां? हा त्यांचा विचार बदललाच पाहिजे. म्हणून तो पुन्हां म्हणाला.

"हे तुमचे मत आहे बाबा! कोणतेही विचार आणि मते परिस्थितीनुसार बदलतात, नष्ट होतात. अशी कोणतीही वाईट संवय नाही कीं ती सुटूं शकणार नाही. जरुर आहे फक्त मनाचा निश्चय करण्याची. तुमची मनापासून इच्छा असेल तर तुम्ही या घातक संवयीपासून मुक्त व्हाल."

"मला कितीही वाटलं कीं सिगरेट सोडावी, तरी मी सोडूं शकणार नाही." माधवरावांनी सिगरेटचा एक झुरका घेऊन म्हटले.

भूषणने थोडा विचार केला व म्हणाला, "बरं बाबा, समजा तुम्हाला कुणी सिगरेट सोडण्यासाठी एक लाख रुपये दिले तर तुम्ही काय कराल?"

"सोडून देईन की! पण मला एक लाख रुपये

द्यायला कोण वेडा बसलाय?"

"म्हणजे याचा अर्थ स्पष्टच आहे कीं जरुर तुमची इच्छा असली तर तुम्ही जरुर सिगरेट सोडूं शकाल." भूषणने उत्साहित होऊन मोठ्या आशेने वडिलांना म्हटलं.

"आणि जर कुणी तुमच्या गळ्यावर सुरी ठेवून सांगितलं कीं सिगरेट सोड नाहीतर गळा कापीन, तर?"

"सोडीन म्हणून सांगीन ना! जोपर्यंत त्याची सुरी गळ्याजवळ आहे तोपर्यंत. तो निघून गेला कीं सिगरेट पेटवीन." माधवरावांनी हंसतहंसत प्रत्युत्तर केले.

हे ऐकून भूषण दुःखी व उदास झाला. तो नाराज झाला आणि जरा रागांतच म्हणाला, "तुम्ही माझं बोलणं मनावर घेत नाही आहात. देवाने दिलेलं हे सोन्यासारखं आयुष्य. तुम्ही याच्याशी असा खेळ

नाही करुं शकत. जर तुम्ही सिगरेट सोडणार नसाल तर मीही मला वाटेल ते करीन''. एवढं बोलून तो ताडकन उठून तिथून निघून गेला.

त्या दिवशीं भूषण जेवला नाही. आईने खूप समजावलं पण तो कांही आपला हट्ट सोडेना. जेव्हां माधवरावांना हे कळलं तेव्हां ते पत्नीची समजून घालत म्हणाले, ''भूक लागली कीं आपोआप येईल जेवायला. किती दिवस उपाशी राहाणार आहे? उगीच चिंता करुं नकोस.''

भूषणचा अन्नसत्याग्रह कांही दिवस चालूं राहीला. तो दिवसभर आपलं काम करीतच होता. एक दिवस कांही कामासाठी तो परगांवी गेला आणि कांही दिवसानंतर परतला. तिथेही त्याने कांहीही खाल्लें नव्हते.

आता त्याची प्रकृति बिघडायला लागली. चेहरा निस्तेज झाला. डोळे खोल गेले. तोंडावर एक उदास, आजारी कळा दिसायला लागली. तो महिनाभर आजारी होता तरी एकीकडे त्याचे काम चालूंच होते.

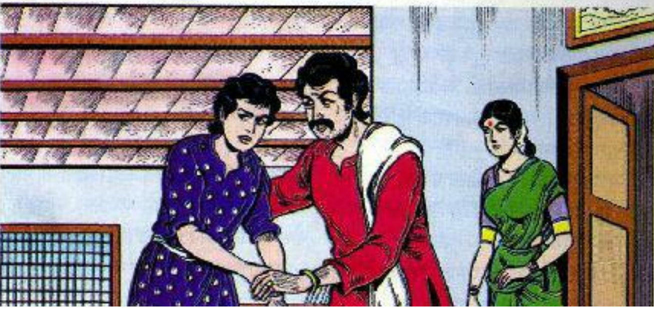
भूषणची परिस्थिती पाहून त्याच्या आईनेही त्याच्याप्रमाणेंच जेवण सोडले. दोघांची प्रकृति गंभीर झाली. आईने अंथरुण धरले. घरांतले, बाहेरचे, सगळेजण याचा दोष माधवरावांना देऊं लागले. ते म्हणूं लागले, ''मुलगा सिगरेट ओढतो म्हणून वडील नाराज असलेले पाहिलं होतं. पण बाप सिगरेट ओढतो म्हणून मुलगा नाराज होताना प्रथमच ऐकतो आहोत.'' माधवरावांना लोक काय म्हणताहेत याची विशेष पर्वा नव्हती. परंतु मुलगा व बायकोची दशा पाहून त्यांचे हृदय हेलावले. सिगरेटीसाठी पत्नी व मुलगा गमवायला ते तयार नव्हते.

''जर माझ्या मुलाला कांही झालंच तर.....'' हा अशुभ विचार मनांत येताच त्यांच्या हृदयाचा थरकाप झाला.

त्यांनी सिगरेटचं पाकीट गटारांत फेकून दिलं आणि भूषणला मिठी मारुन तो म्हणले, ''तूं जिंकलास बेटया! मी हारलो, जा, आंत जाऊन जेवायला बैस.''

''खरी जीत तर तुमची आहे बाबा! सिगरेटरुपी राक्षसाने तुमच्यावर विजय मिळवलेला होता. पण आता तुमच्या आनंदासाठीं तुम्ही सिगरेटवर अवलंबून राहाणार नाही. आता तुम्ही स्वतंत्र आहात.''

कठीण आणि अशक्य वाटणारं हे काम शक्य झाल्याचं पाहून बापलेकांना, दोघांनाही एका वेगळया आनंदाचा अनुभव मिळाला.

ठोंब्या

कावेरी नदीच्या कांठावरच्या एका गांवात गोवर्धन नांवाचा एक गरीब ब्राह्मण राहात होता. त्याला खूप दिवसांनंतर एक मुलगा झाला. त्याचे नांव त्यांनी ठेवले श्रीवर्धन. बाळपणापासून श्रीवर्धन जरा मठ्ठच होता. जिथें बसेल तिथें बसून राहायचा. जोपर्यंत तिथून त्याला कुणी उठवत नव्हते तोपर्यंत एका जागीं बसलेला असायचा. कोणी बोलावलें कीं यायचा आणि आतां जा म्हटले कीं जायचा. त्याला झोंप आली तरीदेखील ''झोंप जा आता'' असं सांगावं लागत असे.

त्याची ही तऱ्हा पाहून त्याच्या पित्याने असा विचार केला कीं त्याला वसतीगृह असलेल्या शाळेंत पाठवावा. तो एकदां लिहायला वाचायला लागून अभ्यास करुं लागला म्हणजे त्याचा मठ्ठपणा जाईल. तिथें गुरुकुलांत बारा वर्षे राहूनही तो अजिबात बदलला नाही. तो बुद्दू होता पण आळशी नव्हता.

बारा वर्षे गुरुकुलांत राहून आल्यानंतरही जेव्हां त्याच्यांत कांहीही बदल आढळला नाही, तेव्हां त्याच्या वडिलांनी त्याला घरांतली बारीकसारीक कामें सांगायला सुरवात केली. त्याच्या आईची दृष्टीही अधू होऊं लागली होती. त्यामुळें स्वयंपाकाचे काम गोवर्धनलाच करावे लागे. जोपर्यंत श्रीवर्धनला कांही काम सांगितले नाही तोपर्यंत तो कांहीही करत नसे. आणि प्रत्येक कामासाठी त्याच्यामागे धोशा लावला कीं तो चिडचिड करायचा.

श्रीवर्धनचे लग्नर एखाद्या समंजस मुलीशी करुन दिले तर ती त्याच्याकडून गोड बोलून कांहीतरी कामधाम करवून घेईल. निदान स्वयंपाक करताना रोज आपली बोटं भाजतात. ते तरी वांचेल असा विचार करुन गोवर्धनने त्याचे लग्न केले.

पत्नी घरी आल्याने आता श्रीवर्धनला कांहीच काम करावे लागत नव्हते. तो आपला एका जागी बसून राही. श्रीवर्धनच्या पत्नीला तिचा सासरा म्हणाला, ''तूं तुझ्या नवऱ्याला कांही काम करायला सांगून तुझी कामं करत जा नं!'' परंतु ती आपल्या नवऱ्याला कोणतेही काम सांगेना व सर्व कामें स्वतः

करीत होती.

मातीच्या गोळ्यासारखा बसून राहिलेल्या आपल्या मुलाला पाहून श्रीवर्धन त्याला म्हणाला, "अरे, तुझ्या बायकोला विचार ना तिला कांही मदत पाहिजे कां? नुसता बसला आहेस, तिचे कांही तरी काम कर कीं!"

श्रीवर्धन बायकोजवळ गेला नि म्हणाला, "जर कांही काम असेल तर सांग ना, मी करीन."

ती म्हणाली, "वडील माणसं काम सांगतात आणि लहानांनी ते करायचं असतं. सासूबाईंना जाऊन विचारा कीं कांही करायचं आहे कां?"

श्रीवर्धन आईकडे गेला व म्हणाला, "आई, कांही असेल तर सांग, मी करीन."

आई म्हणाली, "मी आंधळी आहे. मी काय सांगणार? तूं तुझ्या वडिलांना विचार जा."

तो वडिलांकडे गेला आणि म्हणाला, "माझी बायको आणि आई मला कांहीच काम सांगत नाहीत. काय करूं, तुम्हीच कांहीतरी काम सांगा."

"अरे, सांगा काय म्हणतोस ठोंब्यासारखं? तुला कळत नाही का काय काम करावं ते? माझंच नशीब फुटकं म्हणून तूं माझ्या घरीं जन्माला आलास! घरांत कांही काम करीत नाहीस तर पैसा कमावण्यासाठीं कुठें नोकरी तरी कर. इतकी वर्षे शाळेंत शिकत होतास. कांहीतरी पैसे मिळवायला शीक. मुलांना घरीं बोलावून शिकवले तरी पैसे मिळतात. नाहीतर एखाद्या मंदिरात पूजापाठ तरी करत जा. मी काय सांगूं? जा, निदान भगवंताची प्रार्थना तरी कर. तो प्रसन्न झाला तर एखादा वर तरी देईल." पित्याने हेटाळणीच्या सुरांत म्हटले.

श्रीवर्धन अरण्यांत जाऊन तपस्या करूं लागला. कांही दिवसानंतर, भगवान त्याच्यासमोर प्रकट झाले आणि म्हणाले, "तुझ्या तपस्येने मी संतुष्ट झालो आहे. बोल, कोणता वर देऊं तुला?"

"काय वर मागायचा असतो हे मला ठाऊक नाही. तुम्ही इथेंच थांबा जरा वेळ, मी घरीं जाऊन घरच्यांना विचारुन येतो..." असं म्हणून श्रीवर्धन मोठ्या खुषींत घरीं गेला आणि त्याने गोवर्धनला सांगितले," बाबा, तुम्ही सांगितलंत तशी मी तपस्या केली. *भगवानाने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन मला* वर माग असं सांगितलंय. तुम्ही सांगा मी कोणता वर मागूं?"

पित्याला मुलाचा मठ्ठपणा पाहून अतिशय राग आला. त्याने त्याला रागावून म्हटले, "अरे, भरपूर पैसा-अडका, ऐश्वर्य मागायचंस की! जन्मभर आपण गरीबींत राह्यत आहोत." आईनेही मुलाचे बोलणें ऐकले होते. तिनें मुलाला आपल्याजवळ बोलावले आणि म्हणाली, "तूं भगवंताजवळ वर माग कीं माझ्या आईची दृष्टी तिला परत मिळावी."

उपदेशामुळें कुणाचा स्वभाव बदलत नसतो. कारण अगदीं उकळत ठेवलेले पाणीसुद्धां पुन्हां आपल्या मूळ स्वभावानुसार शीतल होऊं लागतं.

- पंचतंत्र

जेव्हां पत्नीला कळलं कीं आपल्या पतीला परमेश्वराने दर्शन दिलंय, तेव्हां ती त्याला बाजूला नेऊन म्हणाली, "आपल्या संतान होऊं दे असा वर मागा."

सगळ्यांना "बरं, बरं" म्हणून श्रीवर्धन पळतपळत पुन्हां अरण्यांत जिथें त्याने तपस्या केली होती, त्याच जागेवर पोंचला. परंतु भगवंत तिथें दिसेना. भगवानाला तो आसपास शोधायला लागला. त्या ठिकाणीं त्याला एक मुनी तपस्या करताना दिसला.

"कांही वेळांपूर्वी मला इथेंच भगवान दिसले होते, ते या बाजूला आले होते कां?" त्याने मुनीला विचारले.

हे ऐकून मुनीला आश्चर्य वाटलं. त्याने श्रीवर्धनकडून सारी कथा विचारुन घेतली. सगळं ऐकून मुनीने विचारलं, "जेव्हां भगवान प्रत्यक्ष आले होते, तेव्हां लगेच तूं वर कां मागितला नाहीस? भगवंताकडून वर न मागता तूं घरीं विचारायला गेलास? अरे, मेला कां नाहीस? अभागी कुठचा! मी इतकी वर्षे इथें तप करतो आहे. तरी मला कांही भगवानाने दर्शन दिलं नाही." ते चिडून म्हणाले.

"मेला नाहीस" हे मुनींचे शब्द ऐकल्यानंतर श्रीवर्धन मरण्यासाठीं जागेचा शोध करायला लागला. थोड्या अंतरावर एक पहाड दिसत होता. त्या पहाडावर चढून खाली उडी घेतली कीं आपणांस मरण येईल या विचाराने तो पहाड चढूं लागला.

अर्ध्या वाटेवर एक शिकारी भेटला व श्रीवर्धनला म्हणाला. "पहाडावर तर कांहीच नाही, तूं उगीचच पहाडावर कशासाठी चढतो आहेस?

"वर जाऊन, तेथून खाली उडी मारुन, मरण्यासाठीं" श्रीवर्धनने उत्तर दिले आणि आपली सारी कहाणी शिकाऱ्याला सांगितली. त्याच्या मनाचा सरळपणा पाहून शिकाऱ्याने सांगितले, *"तुझी इच्छा देव पुरी करील. घरीं जा. आत्महत्या करूं नकोस."*

त्याच्या सांगण्याप्रमाणें श्रीवर्धन घरीं आला. त्याचे घर ऐश्वर्याने भरलेले पाहिले. आईला दृष्टी आली. श्रीवर्धनला खूप आनंद झाला. वर्षानंतर त्याला मुलगा झाला. घरांत आनंदीआनंद झाला.

त्याला भगवताने दर्शन दिले हे ऐकून या ठोंब्याला गांवकरी "ठोंबेगुरु" म्हणूं लागले.

उत्तर सरळ होतं

फार पूर्वीच्या काळीं एक श्रीमंत व्यापारी राहात होता. तो अतिशय कंजूष आणि स्वार्थी होता.

एका दिवशी उजाडताच तो व्यापारानिमित्त कुठल्यातरी दूरच्या शहरी जाऊं लागला. आपल्याबरोबर चालत जाण्यासाठी त्याने युसूफ नांवाच्या एका तरुणाला नोकरीवर ठेवले.

"पण मालक, इतक्या लांबच्या प्रवासाचा थकवा मी सहन करुं शकणार नाही." युसूफने हळूंच प्रस्तावना केली.

"कांही हरकत नाही. थकवा वाटून घ्यायला मी आहे ना बरोबर." व्यापारी म्हणाला.

व्यापाऱ्याने घोड्यामागच्या गाडींत सामान लादलं, आणि आपण घोड्यावर बसला. आणि युसूफ मात्र घोड्याच्या पुढेंपुढें धावत होता. व्यापाऱ्याने थोडा वेळदेखील त्याला घोड्यावर बसायची संधी दिली नाही.

मधूनमधून थोडा आराम करत दिवसभर त्यांचा प्रवास चालूं होता. संध्याकाळीं ते एका मुक्कामावर पोंचले. तिथें रात्री विश्रांति घ्यायचे ठरले होते. त्यांनी तंबू ठोकला. जेवण झाल्यानंतर व्यापाऱ्याने घोड्याचे जीन उतरवून घोड्यावर राखण करण्यास युसूफला सांगितले. तोंपर्यंत तो स्वतः तंबूत थोडा वेळ झोंपण्यासाठीं गेला.

"मालक, थकवा वांटून घ्यायचा होता ना? आता अर्धी रात्र मी जरा झोंपू कां? तोपर्यंत आपण घोड्याची राखण कराल कां?" युसुफने अजीजीने विचारलं.

"अरे पोरा, थकवा वाटून घ्यायचा आहेच, पण जरा वेगळ्या तऱ्हेने! तुला व्यापाराचं सामान आणि घोडा, दोन्हींवर नजर ठेवणं मुष्कील होईल. म्हणून तूं तंबूच्याबाहेर राहून फक्त घोड्याची राखण कर. मी तंबूच्या आंत सामानाची निगराणी करतो." व्यापारी म्हणाला.

युसूफ इमानाने तंबूच्या बाहेर एका झाडाला टेकून बसला व पहारा करुं लागला. थकव्यामुळें त्याला झोंप लागली.

अचानक मध्यरात्रीं तंबूच्या आंतून व्यापाऱ्याने अर्धवट झोंपेतच विचारले, "काय करतो आहेस रे युसूफ?"

"मी विचार करतो आहे" नोकराने उत्तर दिले.

"कसला विचार करतो आहेस?" व्यापाऱ्याने पुन्हां प्रश्न केला.

"मी विचार करतोय कीं जर आपण गुलाब तोडायला गेलो आणि फक्त कांटेच दिसूं लागले तर?"

"मग कांट्यांना हात न लावता परत ये. तूं एक चांगला जागरुक राखणदार आहेस. शाब्बास रे मेरे बच्चे" मालक खूष झाला आणि पुन्हां झोंपी गेला. दोन तासांनंतर व्यापाऱ्याने पुन्हां विचारलं.

"अरे माझ्या पोरा, आता काय करतो आहेस?"

आळसटलेल्या आवाजांत युसूफ म्हणाला, "मला अजून आश्चर्य वाटतं आहे, मालक."

"कसलं आश्चर्य वाटतंय रे?"

"मालिक, उद्यां जर सूर्याने उगवायचंच नाही असं ठरवलं तर काय होईल हो?"

"मी नाही काळजी करणार असल्या गोष्टींची. पहांट झाली कीं सूर्याच्या उगवण्याची वाट न पाहाता मी चालूं लागेन." त्याने दिलासा द्यायच्या सुरांत सांगितलं आणि पुन्हां झोंपी गेला.

थोड्या वेळानंतर त्याने पुन्हां आवाज दिला.

"अरे युसूफ बेटे, काय करतो आहेस रे? आता काय वाटतंय?"

"आता तर मी फारच खोलवर विचारांत गढलो आहे."

"होय रे! म्हणजे तूं इतका वेळ विचार करत बसला आहेस! आणि अजून तुला आश्चर्य वाटतंच आहे कां?" रात्रभर जागून घोड्याची काळजीपूर्वक देखभाल करणारा हा विश्वासू नोकर पाहून मालक अगदीं खूष झाला.

"होय मालिक, मी खरंच खूप विचार करतो आहे, आणि आश्चर्य करतो आहे कीं काल तुम्ही घोड्यावर स्वार झाला होतात आणि मी पुढें पळत होतो. पण आज घोड्यावर कोण बसणार, आणि घोड्याच्या पुढें कोण पळत जाणार, जर घोडाच नसला तर?" युसुफने चांचरत विचारलं.

"उत्तर सरळ आहे. आपण दोघंही बरोबर चालत जाऊं. 'व्यापाऱ्याने पटकन उत्तर दिले. त्याच्या सुस्त डोक्यांत युसूफचे उत्तर जरा उशीरां शिरले. तेव्हां तो तीरासारखा तंबूच्याबाहेर आला आणि पाहातो तर जमिनीवर फक्त जीन पडलेलं होतं. त्याचा देखणा, उमदा घोडा दिसत नव्हता. तो आपल्या दुर्दैवाबद्दल हळहळूं लागला.

तेव्हांपासून त्या स्वार्थी, कंजूष आणि घमेंडखोर व्यापाऱ्यांत एक नरमाई आली. आणि त्याचं सर्वांना आश्चर्य वाटलं. त्याला आता कळून चुकलं होतं कीं जर युसूफला त्याने अधेमधे विश्रांति देण्यासाठीं घोड्यावर बसवलं असतं, आणि अर्धी रात्र घोड्याची रखवाली केली असती, तर युसूफ जागा राहूं शकला असता, आणि मग चोराला इतक्या शिताफीने घोडा चोरणें शक्य झालं नसतं.

आपली परंपरा ओळखा

खालीं दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरें पुढच्या अंकात दिली जातील. तोपर्यंत तुम्ही स्वतः ही उत्तरें शोधून काढा, आणि आपल्या परंपरेचा परिचय करुन घ्या.

1

"दररोज असंख्य लोकांना आपण मृत्यूच्या खाईत जातांना पाहात आहोत. तरीही आपल्याला वाटत असतं कीं आपण अमर आहोत. हे सर्वांत मोठे आश्चर्य आहे."

हे कुणी, केव्हां आणि कां म्हटलं?

2

खालील पौराणिक व्यक्तीं व स्थानें यांचा एकमेकांशी काय संबंध आहे?

अ. शकुनी - गांधार
ब. केसरी - महामेरु
क. सहदेव - महिष्मती
ड. भरत - केकय
इ. वाल्मिकी - तमसा

चांदोबा : भाषा अनेक
ज्ञान आणि आनंदाची भावना एक

संवय

एक दिवस शिव सराहपुरच्या बाजारांत एक गाय विकायला गेला. गाईचं वर्णन करताना तो प्रत्येक गिऱ्हाईकाला सांगत होता, "गाय किती उत्तम जातीची आहे, हे सांगायची जरुरच नाही. गाय पाहिलीत कीं तुम्ही समजूं शकालच."

दुसऱ्या गांवातला विष्णू सहज फेरफटका मारायला म्हणून बाजारांत आला होता. त्याने आपली गंमत म्हणून खोट्या उत्सुकतेने गाईची किंमत विचारली.

"शंभर रुपये." शिवने सांगितलं.

विष्णूने गाय पाहिली. गाईची किंमत शंभर रुपयांपेक्षां जास्त होती हे विष्णूला सहज कळून चुकलं पण त्याने जाणूनबुजून इतकी कमी किंमत सांगितली कीं त्या किंमतीत कुणीही एखादी गाय विकली नसती. विष्णू म्हणाला, "पंचवीस रुपयांना देशील कां?"

शिवने विष्णूला आपादमस्तक न्याहाळले आणि म्हटले, "ठीक आहे, आण पंचवीस रुपये."

विष्णूने चटकन खिशांतून पंचवीस रुपये काढून दिले. त्याला खूप आनंद झाला होता. शंभर रुपयांपेक्षा अधिक किंमतीची गाय त्याला केवळ पंचवीस रुपयांत मिळाली होती. शिवने इतक्या कमी किंमतीला गाय कां विकली हे कुतूहल त्याला होतंच. त्याने शिवला म्हटलं, "मी तर उगीचच कांहीतरी बोलायचं म्हणून अगदी कमी किंमत सांगितली. ही गाय चांगली शंभर रुपयांपेक्षां जास्त किंमतीची दिसते आहे. तूं ती इतक्या कमी किंमतीला कां विकतो आहेस?"

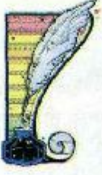
रुपये खिशांत ठेवून शिवने उत्तर दिले, "जेव्हां कुठलीही वस्तू माझ्या मालकीची नसते, तेव्हां ती विकताना तिच्या किंमतीबद्दल फारसा विचार किंवा घासाघीस न करण्यांची माझी संवय आहे." असं बोलून बाजारांतल्या गर्दीत तो दिसेनासा झाला.

हे ऐकून विष्णूचे हातपाय लटपटले.

ती गाय तिथेंच सोडून तोही लगबगीने बाजारांतल्या गर्दीत मिसळून गेला, पण दुसऱ्या तऱ्हेने!

देशपांडे

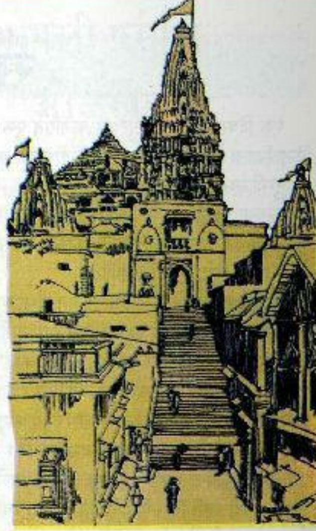

भारत : तेव्हां व आता

द्वारका

गतकालीन प्रशांती

भारतातले एक प्रमुख पौराणिक स्थळ आहे गुजरातेती द्वारका. दुसऱ्यातिसऱ्या कुणी नव्हे, तर प्रत्यक्ष भगवान श्रीकृष्णानी वसवलेली ही पवित्र नगरी आहे. हिला द्वारावती म्हटलं जात होतं; त्यापूर्वीचं हिचं नांव होतं कुशस्थली.

पुराणकथेनुसार श्रीकृष्णाला आपल्या राजधानीसाठीं मोठ्या भूमीची आवश्यकता होती. म्हणून समुद्र मागें हटला आणि श्रीकृष्णाला आवश्यक भूमी मिळाली. श्रीकृष्णाच्या निधनानंतर समुद्र पुढें सरला आणि ती भूमी समुद्राने पुन्हां घेतली. म्हणजेच, द्वारकेचा एक भाग समुद्रांत बुडाला. परंतु श्रीकृष्णाच्या किल्ल्याच्या आंतला जो भाग होता तो तसाच राहिला. बेट द्वारका या नांवाने हे बेटाच्या रुपांत अजून उभे आहे.

बेट द्वारकेच्याजवळ खणल्यानंतर शेकडो वर्षांपूर्वी इथें एक समृद्ध शहर वसलेले होते याच्या खुणा आहेत. सध्यांची द्वारका ही पूर्वीच्या पांच शहरांच्या अवशेषांवर वसलेली आहे. पुराणांनुसार हे स्थान श्रीकृष्णापूर्वीच्या काळांतही होतं. परंपरेनुसार द्वारका भारतांतल्या सात पवित्र तीर्थक्षेत्रांपैकीं एक आहे. इतर सहा स्थाने आहेत - अयोध्या, मथुरा, उज्जयिनी, वाराणसी, हरिद्वार व कांचीपुरम.

श्रीकृष्णाचा महाल रमणीय रैवतक पर्वताच्या *पायथ्याशी तरी होता किंवा डोंगराच्या अर्ध्या* उंचीवर. बेट द्वारका म्हणजे डोंगरांचा एक समूह आहे. त्यांचा बहुतेक भाग नुसत्या रानटी झुडुपांनी भरलेला आहे व ही भूमी शेतीला निरुपयोगी आहे. परंतु निरनिराळ्या ठिकाणीं प्राचीन मूर्तींचे व वेळोवेळीं बांधलेल्या स्मारकांचे अवशेष अधूनमधून सांपडत असतात. त्यावरुन हे स्थान इतिहासाच्या वेगवेगळ्या काळांतही महत्वाचे होते हे स्पष्ट होते.

शंकराचार्यांनी भारतात चार पवित्र स्थानांवर चार मठांची स्थापना केली. दर उत्तरेंत बद्रिकाश्रम दक्षिणेंत शृंगेरी, पूर्वेला पुरी आणि पश्चिमेंत द्वारका। द्वारकेंतला शंकरमठ, द्वारकेंतल्या सर्वांत आकर्षक स्थळाच्या, म्हणजे द्वारकाधीश मंदिरालगत आहे. या मंदिरात श्रीकृष्णाची मूर्ती द्वारकाधीशाच्या रुपांत स्थापन केलेली आहे.

गोमतीच्या किनाऱ्यावर स्थापन केलेल्या या मंदिराचा मूळ आराखडा श्रीकृष्णाचा पणतूण वज्रनाभ याने केलेला होता. राजा जगतसिंह राठोड यांनी बांधलेल्या या भव्य मंदिरात रोज हजारों भक्तांची गर्दी दर्शनासाठी जमत असते. श्रीकृष्णाचा महाल बेद द्वारकेंत बांधला होता आणि या मंदिराच्या ठिकाणीं त्यांचा राजदरबार होता.

इथली मूर्ती अत्यंत देखणी आहे. मेवाडची (चितोडगडची) राणी मीराबाई सन १५४६ मधें या मूर्तीत विलीन झाली होती असं मानतात.

मंदिराच्या दक्षिणेस ५६ पायऱ्या उतरुन गेल्यानंतर शांतसरिता गोमती नदी आहे. ही गुप्तपणें पवित्र गंगानदीस जाऊन मिळते असं भाविक मानतात.

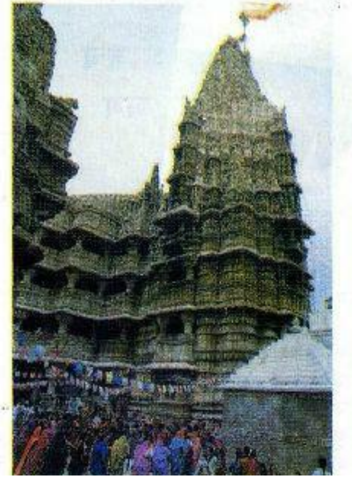
या प्रसिद्ध मंदिरापासून दोन किलोमीटरवर श्रीकृष्णाची अर्धांगिनी रुक्मिणीदेवी हिचे मंदिर आहे. जवळच नागेश्वर महादेव तीर्थ नांवाचे एक पुरातन शिवमंदिर आहे. त्याच्यानजिक एक पवित्र झरा आहे. तिथें श्रीकृष्णाच्या बालपणांतली मित्रमंडळी गोपगोपी, त्यांचा सखा श्रीहरी याला भेटण्यासाठीं द्वारकेला आले होते. त्यांच्यासाठी इथें शिबीर स्थापले होते.

भगवान श्रीकृष्णापासून, शंकराचार्य आणि मीराबाईपर्यंत भूतकाळांतल्या आठवणींत द्वारकानगरी रमलेली असते.

नगराच्याजवळच कांही आधुनिक उद्योगधंद्यांच्या व्यतिरिक्त, द्वारका अजूनही एक शांतानिवांत भूमी आहे. आधुनिक जीवनशैलीतली सर्व साधने असली तरी इथल्या वातावरणांत भूतकाळांतल्या ऐश्वर्याचाच जास्त प्रभाव आहे.

आधुनिक द्वारकेंत अनेक शैक्षणिक व सांस्कृतिक संस्था आहेत. भारतातल्या इतर शहरांप्रमाणेंच त्या संस्था द्वारकेचे एक अभिन्न अंग आहेत. सुदैवाने इथले पारंपारिक भक्तीमय वातावरण अद्यापही कायम आहे. बहुतेक संस्था श्रीकृष्णाच्या कोणत्या ना कोणत्यातरी नांवाशी निगडीत आहेत.

कोणे एके काळीं स्वयं भगवान इथले राजे होते, या गोष्टीचा जर द्वारकानिवासी नागरिकांना अतिशय अभिमान वाटत असला, तर त्यांत आश्चर्य कसले?

दुनियेला धडा शिकवणारा कलंक

प्राचीन अथेन्स शहरांत खेळांचे ऑलिंपिक सामने मोठ्या उत्साहाने आयोजित केले जात असत. बऱ्याच वर्षांनंतर ६ एप्रिल १८९६ रोजीं सामन्यांचे पुनरुज्जीवन करण्यांत आले.

प्राचीन काळांतल्या ऑलिंपिक सामन्यांत, विजेत्याला, ऑलिव्ह झाडाच्या पानांचा मुकुट पारितोषिक म्हणून दिला जात असे. त्याच्या गौरवाचं ते प्रतीक होतं. खेळाडूंची कुवत, कौशल्य, धमक व

आजचे जग

सहनशक्ती या सामन्यांत आजमावली जात असे. आणि हे सारे गुण फक्त निष्कलंक चारित्र्य, सरळ स्वभाव व प्रामाणिक असलेल्या खेळाडूंतच असूं शकतात असा पूर्वीच्या लोकांचा गाढ विश्वास होता.

ऑलिंपिक खेळांचे सामने पुन्हां सुरुं झाले खरे, पण पूर्वीच्या काळांत असलेली खिलाडू वृत्ती मात्र त्यांत राहिली नाही. हळूंहळूं या खेळांत भाग घेणें म्हणजे चांगला पैसा कमावणें अशी अनेकांची धारणा होऊं लागली. जुन्या काळांतल्या खेळाडूंमधे वागण्यांतली आदब, वैयक्तिक स्वाभ आणि शूर वृत्ती दिसून येई पण सध्या मात्र एक सामुदायिक अहंकाराची वृत्ती खेळांडूमधें पसरलेली दिसते. एखाद्या देशाचे नागरिक इतक्या उथळ आणि क्षुद्र वृत्तीने वागायला लागतात, कीं जणूं कांही त्यांच्या देशाचे मोठेपण, या खेळांत जिंकायला जाणाऱ्या या मूठभर खेळगड्यांच्या हातांतच राहिलंय! खेळाडू आपली खिलाडू वृत्ती विसरले आणि ते खेळायला लागले केवळ पैशासाठीं किंवा आपल्या सामुदायिक अहंकारासाठी !

आपले साध्य व लक्ष्य जर कुणी विसरले, तर त्यांतला मूळ उद्देश बारगळतो, बिघडतो व कुजतो. खेळांत भाग घेणाऱ्या स्पर्धकांनी उत्तेजक, मादक औषधांसारखे अनैसर्गिक मार्ग स्वीकारले, केवळ जिंकण्यासाठी ! आज हे घोर व कटु सत्य उघड स्वरूपांत आपल्यासमोर उभे ठाकलेले आहे. दक्षिण आफ्रिकेच्या क्रिकेट संघाच्या कप्तानाला लांच दिल्याचा आरोप आहे. त्याने जाणूनबुजून भारतीय संघासमोर पराभव पत्करला. कारण ज्यांनी या खेळावर भारताच्या बाजूने पैजा लावल्या होत्या, त्यांचा भरघोस फायदा झाला असता. हा आरोप सध्यां चर्चेचा विषय आहे आणि त्याची सरकारी स्तरावर कायदेशीर चौकशी चालूं आहे.

यामुळें एक गोष्ट स्पष्ट आहे - घडूं नयेत अशा गोष्टीही घडतात.

ही शरमेची बाब आहे. जर या घटनेपासून आपण कांहीच शिकलो नाही तर भविष्यकाळांत यापेक्षांही जास्त धक्कादायक आणि लाजिरवाण्या गोष्टी घडतील. खेळांबद्दलचे आपले आचरट प्रेम आपण कमी केले पाहिजे. खेळाचे, खेळांडूचे कौतुक जरूर करावे, परंतु

आपले भवितव्य त्यांच्यावरच अवलंबून असल्यासारखे अवास्तव महत्व त्यांना देऊं नये.

खेळांचे प्रशिक्षण, नवशिक्या, लहान, उमेदवारांना देताना, प्रत्येक देशाने खेळाबद्दलची योग्य वृत्ती त्यांच्यामधे रुजवली पाहिजे. आपला दृष्टीकोन निकोप असला कीं आपल्या आयुष्यांतल्या प्रत्येक गोष्टीकडे चांगल्या दृष्टीने आपल्याला पहाता येते.

कायद्याच्या कक्षेंतून पाहिलं तर खेळांच्या निकालावर पैजा लावणे हे कायद्याने बंद केले पाहिजे. शिवाय जी मंडळी यांत भाग घेतात त्यांना कठोर शिक्षा व्हायला हवी. खेळाचा व्यापार होऊं देऊं नये.

सुप्रसिद्ध लेखक जॉर्ज ऑरवेल यांनी मोठे मार्मिक विधान त्यांच्या "खिलाडू वृत्ती" या निबंधात केले आहे. ते म्हणतात, "गंभीरपणें जिंकण्यासाठी, हारजीत होणाऱ्या खेळांचा न्यायीवृत्तीशी संबंध नसतो. जिंकण्यासाठी खेळताना, ईर्षा, मत्सर, तिरस्कार, बढाई, नियमांचे उल्लंघन व क्रौर्य पाहताना मिळणारा आसुरी आनंद, दुष्टपणा - या साऱ्या गोष्टी खेळाभोवती गोळा होतात. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचं तर ती बिनबंदुकांची लढाई ठरते."

ऑरवेलनी आपल्याला सावधानतेचा इशारा दिलेला आहे. आपण जर आपल्या निष्क्रिय वृत्तींत व बघ्यांच्या भूमिकेंत बदल केला नाही, तर खेळाऐवजी ते खेळाचं विडंबन होत राहील.